

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Π.Μ.Σ. ΓΕΝΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΘΕΜΑ: “Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΕΞΑΙΡΕΣΗΣ :
ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ”**

Επιβλέπων καθηγητής: Αντώνιος Χάνος, Επ. Καθηγητής

ΤΖΟΥΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΟ ΕΤΟΣ 2012-2013

ΑΘΗΝΑ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2013

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται την δικαιοπολιτική έννοια της κατάστασης εξαίρεσης ή κατάστασης ανάγκης (status of exception, Ausnahmezustand) , όπως αυτή εμφανίζεται κυρίως στα έργα των Carl Schmitt και Giorgio Agamben, καθώς και το μετασχηματισμό του προσωρινού και φύσει εκτάκτου αυτού μέτρου σε τεχνική διακυβέρνησης, μεταβάλλοντας ριζικά το πεδίο της συνταγματικής διάκρισης των εξουσιών, με κύριο παράδειγμα το ελληνικό.

Η κατάσταση εξαίρεσης αποτελεί μεθοριακό σημείο της Πολιτικής και του Δικαίου, της απόλυτης κυριαρχίας και της ανομίας, της γυμνής εξουσίας και της ολοκληρωτικής ρύθμισης, του τελειωτικού σημείου μιας παρακμάζουσας πολιτειακής κατάστασης και το “σημείο μηδέν” μιας νέας. Η κατάσταση εξαίρεσης , όπου εμφανίζεται, προβλέπεται από την ίδια την έννομη τάξη και αφορά την (αυτό-)αναστολή της για την υπεράσπισή της από εξωτερικούς ή εσωτερικούς εχθρούς. Η θεωρητική συζήτηση από νομικής απόψεως δυσχεραίνεται από τον προσδιορισμό του όρου, ο οποίος ακροβατεί μεταξύ πολιτικής και δικαίου¹. Η δυσκολία ορισμού του όρου επιτείνεται και από τη σχέση του με τον εμφύλιο πόλεμο, την εξέγερση και την αντίσταση και τη σχέση τους με τη νομιμοποίηση. Η πραγμάτευση της κατάστασης εξαίρεσης αναδύεται στον φιλοσοφικό στοχασμό σε εποχές σαρωτικών αλλαγών, σκληρών συγκρούσεων και ανακατατάξεων, που συνήθως οδηγούν σε αυτό που συχνά επικαλείται η επιστημολογία ως “ αλλαγή παραδείγματος” . Ειδοποιός διαφορά του σήμερα: Ορισμένες έννομες τάξεις της Δύσης έχουν περάσει από την επίκληση της -προσωρινής- εξαιρετικής κατάστασης στη θεσμοθέτηση ενός μόνιμου Δικαίου της Εξαίρεσης, με προεξέχοντα δικαιολογητικό σκοπό τον “πόλεμο στην τρομοκρατία”, αλλά και άλλους (οικονομική κρίση, μετανάστευση κ.α) . Έτσι, παρατηρείται η διεξαγωγή ενός διαρκούς, νομιμοποιημένου εμφυλίου πολέμου , μέσω της σκόπιμης διακήρυξης μιας κατάστασης εκτάκτου ανάγκης, πρακτική που έχει αναδειχθεί ως βασική νομοθετική και διακυβερνητική λογική των σύγχρονων δυτικών κρατών. Την νομοθετική αυτή πρακτική ακολούθησε και η ελληνική έννομη τάξη τα τελευταία χρόνια, αρχικά με το πρόσχημα της «πάταξης της τρομοκρατίας», και αργότερα με την οικονομική κρίση, την ανάγκη για επενδύσεις «εδώ και τώρα», και την «ανομία». Ιδιαίτερα , στο χώρο του Ποινικού Δικαίου , παρατηρείται η ανάδυση του «Ποινικού Δικαίου του Εχθρού».

¹ Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2007, σελ.

INTRODUCTION

The present thesis deals with the legal and political meaning of the so-called status of exception or status of emergency (Ausnahmezustand), as it mostly appears to Carl Schmitt's and Giorgio Agamben's work, and moreover with the changing of this temporary and by nature exceptional measure into a technique of governance, by changing radically the field of the constitutional distinction of powers, using the Greek example as the prime one.

The status of exception is the border line of Politics and Law, and also of the complete domination and lawlessness (anomy), the naked authority and the total regulation, it is the last point of a failed state-status and the "zero-point" of new one. The status of exception, anywhere it appears, it is provided by the legal order itself and it refers to its (self-) suspension for its protection by external or internal enemies. The discourse in legal theory is complicated because of the definition of this term, which lies between the Politics and the Law. The difficulty in defining this term is getting harder considering its relation to the civil war, the riot and the resistance and their relation with legitimation. The studying of the status of exception takes place in philosophical thought in eras of sweeping changes, hard conflicts and reclassifications, that usually take us to the so-called in epistemology as a "paradigm-shift". Today's hallmark is: Certain legal orders in West passed through the invocation of the -temporary- exceptional status to the institutionalization of a permanent Law of the Exception, using as primal purpose of justification the "war against terrorism" and others such as economic crisis, immigration etc. We are facing a constant, *legitimized* civil war being conducted, through a purposive declaration of the status of exceptional need, which is the fundamental policy of Law and Government of contemporary states of the West. Greek legal order followed this legal practice during the last years, initially using the cover of "beating terrorism down" and later using the economic crisis, the need for investments "now or never" and "lawlessness". Especially, in Criminal Law, there is given birth to the "Criminal Law of the Enemy".

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Ιστορικές εμφανίσεις της κατάστασης εξαίρεσης
 - 1.1 *Iustitium*: μια πρόιμη μορφή κατάστασης εξαίρεσης σελ. 6
 - 1.2 Νεωτερικότητα σελ. 8
 - 1.3 Α Παγκόσμιος Πόλεμος σελ.9
 - 1.4 Περίοδος του Μεσοπολέμου σελ. 10
 - 1.5 Η δημοκρατία της Βαϊμάρης : το άρθρο 48 του Συντάγματος σελ. 12

2. Carl Schmitt : ο πρώτος θεωρητικός της «κατάστασης εξαίρεσης»
 - 2.1 Εισαγωγή σελ. 13
 - 2.2 Η κατάσταση εξαίρεσης στο έργο του Carl Schmitt σελ. 15
 - 2.3 Η επίδραση του σμιτιανού έργου για την κατάσταση εξαίρεσης- Κριτικές σελ. 17

3. Το έργο του Αγκάμπεν: Η κατάσταση εξαίρεσης ως τεχνική διακυβέρνησης σελ. 18

4. Κατάσταση εξαίρεσης μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο
 - 4.1 Από την κομμουνιστική απειλή στον αγώνα ενάντια στην τρομοκρατία σελ. 20
 - 4.2 Η διεθνοποίηση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης σελ. 22

5. Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού σελ. 23
 - 5.1 Έννοια
 - 5.2 Εχθρός, Hostis και animicus σελ. 24

6. Κατάσταση εξαίρεσης και ελληνική έννομη τάξη σελ. 27
 - 6.1 Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού : το ελληνικό παράδειγμα
 - 6.2 Η «Κρίση» ως πηγή νομιμοποίησης της «κατάστασης εξαίρεσης»

7. Συμπερασματικές κρίσεις

1. ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΕΜΦΑΝΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΕΞΑΙΡΕΣΗΣ

1.1 *Iustitium*: μια πρώιμη μορφή κατάστασης εξαίρεσης

Η πρώτη φορά που απαντάται σε νομικό σύστημα η ύπαρξη ενός μηχανισμού “έκτακτης ανάγκης” εντοπίζεται από τον Giorgio Agamben στην περίπτωση της Αρχαίας Ρώμης. Εκεί, όταν η Σύγκλητος θεωρούσε πως επίκειται κίνδυνος για τη Δημοκρατία, εξέδιδε ένα *senatus consultus ultimum* (ύστατο δόγμα Συγκλήτου), με το οποίο ζητούσε από τους υπάτους, το Δήμαρχο, τους πραιτόρες, ακόμα και από τους πολίτες, να λάβουν κάθε μέτρο απαραίτητο για τη σωτηρία της πόλης². Το παραπάνω συνοδευόταν από ένα διάταγμα που κήρυσσε το *tumultus*, δηλαδή την κατάσταση έκτακτης ανάγκης που ακολουθούσε μετά από έναν πόλεμο, εξέγερση ή εμφύλιο πόλεμο, και με τη σειρά του οδηγούσε στο στην ανακήρυξη του *iustitium*³. Η κυριολεκτική σημασία του όρου *iustitium* είναι “αναστολή του δικαίου”⁴. Στην αυγή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ο όρος σήμαινε ένα είδος «θεσμοθετημένου χάους» που ερχόταν με το θάνατο του αυτοκράτορα, εν αναμονή του νέου⁵. Με το πέρασμα των χρόνων το *iustitium* ήταν το δικαίωκό κενό μεταξύ μιας πρότερης κυρίαρχης εννόμου Αρχής και της επόμενης, μία ζώνη ανομίας, που κηρυσσόταν από τον αυτοκράτορα, καθιστώντας το θεσμό αυτό

² Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2007, σελ. 73

³ ο.π., σελ. 74

⁴ Ο.π., σελ. 74

⁵ Stephen Humphrey, *Legalizing Lawlessness: On Giorgio Agamben's State of Exception*, σε *The European Journal of International Law*, Vol. 17, no.3, European University Institute, Firenze, Italia, σελ. 682

όπλο στις ορέξεις του τελευταίου⁶. Έτσι, ενώ αρχικά το *iustitium* δημιουργούσε μια ζώνη αμνήστευσης των πράξεων των υπάτων, ανθυπάτων και πολιτών κατά τη διάρκεια μετάβασης από τον ένα αυτοκράτορα στον άλλο, στη συνέχεια κατέστη θεσμοθετημένη δυνατότητα διακυβέρνησης του αυτοκράτορα, πάλι σε εποχές μετάβασης από τη μία τάξη στην άλλη. Κατά τον Adolphe Nissen , το *iustitium* «αναστέλλει το Δίκαιο και έτσι όλες οι νομικές επειταγές τίθενται εκτός παιχνιδιού. Κανένας Ρωμαίος πολίτης, είτε άρχοντας είτε ιδιώτης, δεν έχει πλέον εξουσίες ή καθήκοντα.⁷» Ο Nissen θεωρεί πως η κήρυξη του *tumultus* (δηλ. της *κατάστασης έκτακτης ανάγκης*) είναι και ο μόνος λόγος κήρυξης του *iustitium*, και μάλιστα τα τελευταία δεν αποτελούν κατηγορίες του ποινικού δικαίου αλλά του συνταγματικού: «μέσω της αναστολής του νόμου ενεργοποιείται η δυνατότητα λήψης έκτακτων μέτρων»⁸. Γύρω από την έννοια του *iustitium* ο Giorgio Agamben εντοπίζει κάποια κοινά χαρακτηριστικά με τη σύγχρονη κατάσταση εξαίρεσης⁹.

Ο ίδιος ο Agamben κάνει αναφορά και σε έναν άλλο ρωμαϊκό θεσμό αναστολής του δικαίου, το *hostis iudicatio* ,δηλαδή η κήρυξη κάποιου ως εχθρού της *res publica*¹⁰. Ο όρος *hostis* δηλώνει τον δημόσιο εχθρό, ο οποίος απειλεί την πολιτεία με συνωμοσία ή προδοσία, και εξ αυτού του λόγου απογυμνώνεται από κάθε νομική υπόσταση, καθιστώντας δυνατή την αφαίρεση των αγαθών του και τη θανάτωσή του¹¹. Η απεμπόληση της ιδιότητας του πολίτη από ένα πρόσωπο που η πολιτεία χαρακτηρίζει ως δημόσιο εχθρό προσιδιάζει στο σύγχρονο δόγμα του Ποινικού Δικαίου του Εχθρού (βλ. παρακάτω).

1.2 Νεωτερικότητα

⁶ Ο.π. , σελ.682

⁷ Adolphe Nissen, *Das Iustitium. Eine Studie aus der roemischen Rechtsgeschichte*, Gebhardt, Leipzig, 1877, σελ. 105, σε Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2007, σελ. 80 επ.

⁸ ο.π. , σελ.81 επ.

⁹ «*Η κατάσταση εξαίρεσης δεν είναι δικτατορία, δεν παραχωρείται δηλαδή ενός είδους απεριόριστη εξουσία σε κάποιο πρόσωπο , αλλά αντίθετα αναστέλλονται οι νόμοι που περιόριζαν τα κρατικά όργανα. Η κατάσταση εξαίρεσης είναι μια ζώνη ανομίας που εξασφαλίζει η έννομη τάξη για τον εαυτό της , για τη διατήρησή της.*» Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2007, σελ. 87 επ.

¹⁰ Ο.π. σελ. 137 επ.

¹¹ Ο.π.

Ο Agamben εντοπίζει την πρώτη μορφή της κατάστασης εξαίρεσης στη γαλλική θεωρία , στο ναπολεόντειο διάταγμα της 24^{ης} Δεκεμβρίου 1811¹². Το διάταγμα αυτό προέβλεπε τη δυνατότητα επιβολής κατάστασης πολιορκίας, ανεξάρτητα από την πραγματική κατάσταση της πόλης που δέχεται επίθεση , *«όταν οι συνθήκες υποχρεώνουν σε παραχώρηση στην στρατιωτική αστυνομία περισσότερων εξουσιών και μεγαλύτερης δυνατότητας δράσης , χωρίς να είναι αναγκαίο να κηρυχθεί κατάσταση πολιορκίας»*¹³. Με τη σειρά της, ο θεσμός της κατάστασης πολιορκίας έλκει την καταγωγή του από ένα διάταγμα της Γαλλικής Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης στις 8 Ιουλίου 1791, όπου έκανε διάκριση μεταξύ ειρηνικής κατάστασης, εμπόλεμης και κατάστασης πολιορκίας. Στην πρώτη κατάσταση στρατιωτική και πολιτική εξουσία δρουν χωριστά, στην εμπόλεμη οι δύο εξουσίες δρουν με συνενόηση, και στην κατάσταση πολιορκίας όλες οι εξουσίες της πολιτικής εξουσίας που αφορούν στη διατήρηση της τάξης και της εσωτερικής αστυνόμευσης περιέρχονται στο στρατιωτικό διοικητή¹⁴. Εξάλλου, στο Σύνταγμα της 22ας Φρυμαίρ εισάγεται για πρώτη φορά η αναστολή του συντάγματος¹⁵.

Η κατάσταση πολιορκίας αναφερόταν στο Σύνταγμα της 22ας Απριλίου 1815. Ο νόμος ενεργοποιήθηκε με την πτώση της Ιουλιανής Μοναρχίας το 1848 , όπου ένα Διάταγμα της Συντακτικής Συνέλευσης έθεσε το Παρίσι σε κατάσταση πολιορκίας και ανέθεσε στον στρατηγό Cavaignac να αποκαταστήσει την τάξη στην πόλη. Αργότερα, ο Ναπολέων Γ΄ έκανε αρκετές φορές χρήση του νόμου , και με το σύνταγμα του 1852 , αφαίρεσε την εξουσιοδότηση του από το κοινοβούλιο, θέτοντας τον αρχηγό του κράτους αποκλειστικό αρμόδιο για την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας. Η εξέγερση της Παρισινής Κομμούνας επέφερε μια γενικευμένη εφαρμογή του νόμου , σε 40 διαμερίσματα του Παρισιού, σε ορισμένα μάλιστα να παρατείνεται μέχρι και τα τέλη του 1876¹⁶.

Την ίδια εποχή στην Ιταλία υπήρξαν πολλά παραδείγματα κήρυξης κατάστασης πολιορκίας με βασιλικά διατάγματα, που όμως πάντα επικυρώνονταν από το κοινοβούλιο¹⁷, αν και δεν υπήρχε κάποια

¹² Ο.π., σελ . 17 επ.

¹³ Reinach, 1885, σελ.109, σε Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2007, σελ. 17 επ

¹⁴ Ο.π.

¹⁵ *«Σε περίπτωση ένοπλης εξέγερσης ή ταραχών που θα μπορούσαν να απειλήσουν την ασφάλεια του κράτους, ο νόμος μπορεί να αναστείλει , επιτόπου και για καθορισμένο διάστημα , την ισχύ του συντάγματος. Κάτω από τις ίδιες συνθήκες, η προσωρινή παύση μπορεί να αποφασιστεί και με κυβερνητικό διάταγμα , αν οι αρμοδιότητες του νομοθετικού σώματος έχουν ανασταλεί, με την προϋπόθεση ότι το εν λόγω σώμα θα καλείται σε συνεδρίαση το συντομότερο δυνατόν από κάποιο άρθρο του εν λόγω συντάγματος»*, ο.π. σελ. 18

¹⁶ Ο.π. , σελ. 29

¹⁷ Ο.π.σελ . 35

υποχρέωση επικύρωσης: στο Παλέρμο και στη Σικελική επαρχία το 1862 και το 1866, στη Νάπολη το 1862, στη Σικελία και τη Λουνιτζάνα το 1894, στη Νάπολη και στο Μιλάνο το 1898.

Όσον αφορά την Αγγλία, στις αρχές του 20ού αιώνα, «κατάσταση πολιορκίας δεν προβλεπόταν. Ο πλησιέστερος όρος που θα μπορούσε να συναντήσει κανείς στην αγγλική νομική ορολογία είναι η «κήρυξη στρατιωτικού νόμου, *martial law*». Αυτό οφείλεται, σύμφωνα με τον Agamben στην ιδιομορφία του -εθμικού- κοινοδικαίου (*commonlaw*) που επιτρέπει τη διενέργεια πράξεων που επιτελούνται από ανάγκη με σκοπό την υπεράσπιση της Κοινοπολιτείας όταν γίνεται πόλεμος¹⁸.

Όσον αφορά τις ΗΠΑ, το Αμερικάνικο Σύνταγμα ορίζει στο άρθρο 1 πως «το προνόμιο του εντάλματος του *habeas corpus* δε θα αρθεί προσωρινά, εκτός κι αν το απαιτεί, σε περίπτωση εξέγερσης ή εισβολής, η δημόσια ασφάλεια» χωρίς να προσδιορίζεται όμως ποια εξουσία έχει την αρμοδιότητα, το Κογκρέσο ή ο Πρόεδρος. Η ασάφεια αυτή δεν εμπόδισε τον Λίνκολν να άρει το *Habeas corpus* ή ακόμα και να εξουσιοδοτήσει τον επικεφαλής του γενικού επιτελείου στρατού να το κάνει κατά το δοκούν, στις αρχές του Αμερικάνικου Εμφυλίου. Μάλιστα, στις 22 Σεπτεμβρίου η διακήρυξη – αυθαίρετη! – από τον Λίνκολν της απελευθέρωσης των σκλάβων συνοδεύτηκε από τη κήρυξη γενικευμένης κατάστασης εξαίρεσης σε όλη την επικράτεια των ΗΠΑ, με σκοπό την καταστολή της εξέγερσης των Νοτίων¹⁹.

1.3 Α` Παγκόσμιος Πόλεμος

Η έκρηξη του Α Παγκοσμίου Πολέμου συνέπεσε σε πολλά κράτη με μια μόνιμη κατάσταση εξαίρεσης. Στη Γαλλία, το προεδρικό Διάταγμα που κήρυττε τη χώρα σε κατάσταση πολιορκίας στις 2 Αυγούστου 1914, επικυρώθηκε δύο μέρες αργότερα, και παρέμεινε σε ισχύ μέχρι τις 12 Οκτωβρίου 1919. Η Ελβετία, ένα κράτος μη εμπόλεμο, παραχωρούσε στην εκτελεστική εξουσία διευρυμένες και εξαιρετικά ακαθόριστες αρμοδιότητες από εκείνες που είχαν κυβερνήσεις εμπόλεμων κρατών²⁰! Στην Αγγλία, λίγες μέρες μετά την κήρυξη του πολέμου ψηφίζεται στις 4 Αυγούστου 1914 η *Defence of Realm Act*, η πιο γνωστή ως *DORA*, που παραχωρούσε στην κυβέρνηση υπερεξουσίες για τη διαχείριση της πολεμικής οικονομίας, αλλά και παραχωρούσε και την αρμοδιότητα εκδίκασης πολιτών σε στρατοδικεία. Και στις ΗΠΑ,

¹⁸ Ο.π. σελ.37

¹⁹ Σγ.

²⁰ Συγκεκριμένα, στις 3 Αυγούστου 1914, η Ελβετική Ομοσπονδιακή Συνέλευση παραχωρούσε στο Ομοσπονδιακό Συμβούλιο «την απεριόριστη εξουσία να λαμβάνει όλα τα απαραίτητα μέτρα για τη διασφάλιση της ασφάλειας, της ουδετερότητας και της ακεραιότητας της Ελβετίας», βλ. Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2007, σελ. 17 επ.

από την αρχή του πολέμου ο Πρόεδρος των ΗΠΑ διεύρυνε σταδιακά τις εξουσίες του, φτάνοντας στην *Espionage Act* του 1917 και την *Overman Act* του 1918, όπου ο Πρόεδρος Woodrow Wilson αποκτούσε τον πλήρη έλεγχο της διοίκησης της χώρας , με εκτεταμένους περιορισμούς στην ελευθερία του λόγου.

1.4 Περίοδος του Μεσοπολέμου

Στο διάστημα του Μεσοπολέμου για πρώτη φορά η κατάσταση εξαίρεσης καθίσταται γενικευμένο χαρακτηριστικό της πολιτικοσυνταγματικής ζωής των κρατών, με την επίκληση της «ανάγκης» να έχει αποσυνδεθεί τελείως από την πολιορκία ή τις φυσικές καταστροφές , και να αναφέρεται σε οικονομικές ή πολιτειακές κρίσεις. Είναι η περίοδος που διαπιστώνονται οι απαρχές της χρήσης της κατάστασης εξαίρεσης ως εργαλείου διακυβέρνησης με μονιμότερα χαρακτηριστικά. Είναι επίσης η πρώτη φορά που η οικονομία εξισώνεται σε επίπεδο λόγου και μέτρων με τον πόλεμο.

Στη Γαλλία, τον Ιανουάριο του 1924 η σοβαρή οικονομική κρίση απειλούσε τη σταθερότητα του γαλλικού νομίσματος, του φράγκου. Η κυβέρνηση Πουανκαρέ ζήτησε να της παραχωρηθούν πλήρεις εξουσίες «όσον αφορά την οικονομία». Ο εξουσιοδοτικός νόμος ψηφίστηκε στις 22 Μαρτίου, είχε όμως ορισμένη ισχύ τεσσάρων μηνών. Το 1935 η κυβέρνηση Λαβάλ εξέδωσε περισσότερα από 500 διατάγματα «με ισχύ νόμου» για να αποτρέψει την υποτίμηση του φράγκου. Η Γαλλική Αριστερά, υπό την ηγεσία του Λεόν Μπλουμ αντιτάχθηκε στη συγκεκριμένη πρακτική, χαρακτηρίζοντάς την «φασιστική», αλλά όταν ανέλαβε την εξουσία τον Ιούνιο του 1937 ζήτησε να της εκχωρηθούν «πλήρεις εξουσίες» για να υποτιμήσει το νόμισμα, να επιβάλλει νέους φόρους και να σταθεροποιήσει τον έλεγχο του συναλλάγματος. Αντί για αυτή την κυβέρνηση, οι εξουσίες αυτές δόθηκαν στο διάδοχο σχήμα αυτής, υπό τον πρωθυπουργό Chautemps, ενώ και η επόμενη κυβέρνηση του Daladier ζήτησε και έλαβε έκτακτες εξουσίες νομοθέτησης με διατάγματα για να αντιμετωπίσει την οικονομική κρίση και τη ναζιστική απειλή. Μέχρι και το τέλος της λεγόμενης «Τρίτης Δημοκρατίας» της Γαλλίας, οι διαδικασίες της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας είχαν τεθεί σε αναστολή²¹.

Εξάλλου , στην Ιταλία σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου οι κυβερνήσεις εξέδιδαν χιλιάδες διατάγματα με ισχύ νόμου, πολλά από τα οποία ήταν εκκρεμή αλλά το φασιστικό καθεστώς με ένα βασιλικό

²¹ C.L. Rossiter, *Constitutional Dictatorship, Crisis Government in the Modern Democracies*, Harcourt Brace, New York, 1948 , σελ . 124.

διάταγμα κατάστασης έκτακτης ανάγκης τα ενεργοποιούσε . Ήταν τέτοια η κατάχρηση στην έκδοση των επειγόντων διαταγμάτων , που και το ίδιο το καθεστώς κάποια στιγμή το 1939 προσπάθησε να τα περιορίσει. Έτσι, όρισε στο άρθρο 77 ότι «σε έκτακτες περιπτώσεις πιεστικής ανάγκης η κυβέρνηση μπορούσε να υιοθετεί προσωρινά μέτρα με ισχύ νόμου», που έπρεπε να παρουσιάζονται την ίδια μέρα στη βουλή και έχαναν την ισχύ τους αν δε μετατρέπονταν σε νόμο μέσα σε εξήντα μέρες από τη δημοσίευσή τους.

Και η αγγλική νομοθεσία, ακολουθώντας το Rechtszeithgeist στις 29 Οκτωβρίου 1920 , ενσωματώνει το Emergency Powers Act. Στο άρθρο 1 του νόμου σημειώνεται : « Όποτε η Αυτού Μεγαλειότητα θεωρεί ότι έχει αναληφθεί , δράση εκ μέρους ατόμων, ομάδων , τέτοιας φύσης και τόσο μεγάλης έκτασης, ώστε να μπορεί κανείς να υποθέσει ότι επεμβαίνοντας στον ανεφοδιασμό και στη διανομή τροφίμων νερού , καυσίμων ή φωτισμού ή στα μέσα μεταφοράς , στερεί από την κοινότητα ή από μέρος της τα απαραίτητα για την επιβίωση, η Αυτού Μεγαλειότητα μπορεί με μια ανακοίνωση να κηρύσσει κατάσταση εκτάκτου ανάγκης». Με το άρθρο 2 το στέμμα αποκτούσε την εξουσία να εκχωρεί στην εκτελεστική εξουσία «κάθε απαραίτητη εξουσία για τη διατήρηση της τάξης», ιδρύοντας ειδικά δικαστήρια για τους παραβάτες. Πρόκειται για την πρώτη στέρεη εισαγωγή της κατάστασης εξαίρεσης στο αγγλικό δίκαιο.

Και στις ΗΠΑ, το πολεμικό λεξιλόγιο για την οικονομία χαρακτήρισε τον πολιτικό λόγο γύρω από την κήρυξη της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης. Το 1933 , ο Franklin D. Roosevelt κατόρθωσε το 1933 να αποκτήσει έκτακτες εξουσίες για την αντιμετώπιση της μεγάλης ύφεσης, παρομοιάζοντας το ρόλο του με αυτόν του στρατηγού σε έναν πόλεμο: «Αναλαμβάνω χωρίς δισταγμό τη διοίκηση ενός μεγάλου στρατεύματος του λαού μας για να εξαπολύσω μια μεγάλη επίθεση στα κοινά μας προβλήματα[...] θα ζητήσω από το Κογκρέσσο το μόνο εργαλείο που μου απομένει για να αντιμετωπίσω την κρίση : διευρυμένες εκτελεστικές εξουσίες για να διεξαγάγω έναν πόλεμο ενάντια στην ανάγκη , όπως διευρυμένες θα ήταν οι εξουσίες που θα μου παραχωρούνταν αν είχαμε δεχτεί την εισβολή ενός εξωτερικού εχθρού»²².

1.5 Η δημοκρατία της Βαϊμάρης : το άρθρο 48 του Συντάγματος

²² Franklin D. Roosevelt, *The Public Papers and Addresses*, vol.2, Random House , New York, 1938

«Κανένα σύνταγμα στη γη δεν νομιμοποίησε με τέτοια ευκολία ένα πραξικόπημα όπως αυτό της Βαϊμάρης» αναφέρεται σε ένα από τα γραπτά του Γερμανού καθηγητή του Δημοσίου Δικαίου και στοχαστή Carl Schmitt²³. Το άρθρο 48 ανέφερε :

« Εάν στο Γερμανικό Ράιχ η ασφάλεια και η δημόσια τάξη έχουν σοβαρά διαταραχθεί ή απειληθεί, τότε ο Πρόεδρος του Ράιχ μπορεί να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την αποκατάσταση της ασφάλειας και της δημόσιας τάξης, ενδεχομένως και με τη συνδρομή των ενόπλων δυνάμεων. Για το σκοπό αυτό μπορεί να αναστείλει πλήρως ή εν μέρει τα θεμελιώδη δικαιώματα που καθορίζονται στα άρθρα 114,115,117, 118, 123, 124 και 153». Το άρθρο προσέθετε ότι νόμος θα καθόριζε λεπτομερώς τον τρόπο άσκησης της προεδρικής αυτής εξουσίας, πλην όμως αυτός ο νόμος δεν ήρθε ποτέ. Ο όρος «προεδρική δικτατορία» χρησιμοποιήθηκε ευρέως στη γερμανική θεωρία για να περιγράψει την απόλυτη αυτή δυνατότητα κυριαρχίας.

Οι κυβερνήσεις της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης χρησιμοποίησαν κατ' εξακολούθηση το άρθρο 48 περισσότερες από 250 φορές, με επίκληση άλλες φορές πολιτική και άλλες οικονομική. Έτσι, με διατάγματα οδηγήθηκαν στη φυλακή χιλιάδες κομμουνιστές, αλλά και αντιμετώπιστηκε και η πτώση του μάρκου. Ο Agamben πολύ εύστοχα σημειώνει με μια παραπομπή στο σήμερα πως η πολιτικο-στρατιωτική ανάγκη συμπίπτει με την οικονομική κρίση²⁴. Όταν η κυβέρνηση Brüning μειοψήφισε τον Ιούλιο του 1930, κατάφερε χάρη στον Πρόεδρο Hindenburg να προσφύγει στο άρθρο 48 και να διαλύσει τη Βουλή (Reichstag), μπαίνοντας σε μια περίοδο όπου το κοινοβούλιο συνεδρίασε ελάχιστες φορές²⁵. Στις 4 Ιουνίου 1932 το Reichstag διαλύθηκε και δεν συγκαλέστηκε παρά μόνο με την έλευση του ναζισμού. Στις 20 Ιουλίου το κρατίδιο της Πρωσίας κηρύχτηκε σε κατάσταση εξαίρεσης και η σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση του Otto Braun εκδιώχθηκε, και στη θέση της διορίστηκε ο πρώην στρατηγός και θιασώτης του Αδόλφου Χίτλερ von Papen ως επίτροπος.

²³ Carl Schmitt, *Staat Grossraum Nomos*, Duncker und Humblot, Berlin, 1995, σε Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2007

²⁴ Βλ. ο.π., σελ33 επ

²⁵ Βλ. ο.π.

2. CARL SCHMITT : ο πρώτος θεωρητικός της κατάστασης εξαιρέσεως

2.1 Εισαγωγή

Ο πρώτος που καταπιάστηκε σοβαρά με το ζήτημα της κατάστασης εξαιρέσεως, προσπαθώντας να διαμορφώσει μια πολιτειακή θεωρία γύρω από αυτή ήταν ο Carl Schmitt (1888-1985). Στη ζωή του υπήρξε μάρτυρας της πτώσης της Μοναρχίας το 1918, την ταραχώδη ιστορία της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, της δικτατορίας των Ναζί, και της γέννησης της Ομοσπονδιακής Γερμανίας και της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Στις αρχές του 1920 αναδείχθηκε σε πολιτικό και νομικό στοχαστή με τεράστια απήχηση και τα έργα του επηρέασαν καίρια τον φιλοσοφικοπολιτικό στοχασμό για τη βιωσιμότητα της Δημοκρατίας στη Γερμανία. Η κριτική του στον φιλελευθερισμό και την κοινοβουλευτική δημοκρατία, η θεωρία του περί συνταγματικής δικτατορίας, και οι ερμηνείες του πάνω στο άρθρο 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης ήταν μερικά από τα κεντρικά σημεία του λόγου του που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο εν μέσω οικονομικής κρίσης, ενός Κοινοβουλίου σε παράλυση και της ταχύτατης πορείας των Ναζί προς την εξουσία. Ο Γερμανός ιστορικός Heinrich Muth (και όχι μόνο) τον έχει χαρακτηρίσει ως «έναν από τους ελάχιστους πραγματικά σημαντικούς πολιτικούς στοχαστές του 20^{ου} αιώνα, αλλά σίγουρα ο πιο αντιφατικός»²⁶.

Ήδη ακαδημαϊκός πριν το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ο Schmitt εμφανίζεται στη γερμανική θεωρία με το έργο του *die Diktatur* να υπερασπίζεται το άρθρο 48 του Συντάγματος, εμφανίζοντας μια γενεαλογία του θεσμού από την αρχαία ρωμαϊκή πρακτική του δικτάτορα-προστάτη της Ρώμης και του πολιτεύματος, και στη δικτατορία του Bodin. Ο Schmitt ασπάζεται πλήρως την ανάλυση του Νικολό Μακιαβέλι για το Ρωμαίο δικτάτορα:

«Η δικτατορία ήταν μια έξυπνη εφεύρεση της Ρώμης. Ο δικτάτορας ήταν ένας εξαιρετικός Ρωμαίος αξιωματούχος, ο οποίος εισηγήθη σαν θεσμός με την πτώση των βασιλέων, και υπήρχε ώστε σε καιρούς δύσκολους να είναι διαθέσιμη μια ισχυρή εξουσία. Η εξουσία του δεν μπορούσε να τεμαχιστεί από την αρμοδιότητα των συγκλητικών, την αρχή της συναδελφικότητας, το βέτο του συμβούλου του λαού, ή από τον ίδιο το λαό. Ο δικτάτορας, που οριζόταν από τη Σύγκλητο, είχε

²⁶βλ. Joseph W. Bendersky, *Carl Schmitt, theorist for the Reich*, Princeton University Press, New Jersey, 1983, σελ. 7 επ.

αποστολή την καταστολή της επικίνδυνης κρίσης, που ήταν ο λόγος του διορισμού του, όπως είναι η καθοδήγηση μιας πολεμικής προσπάθειας ή η καταστολή μιας εξέγερσης... Ο δικτάτορας οριζόταν για έξι μήνες, αν και ήταν έθιμο να αποχωρεί από την εξουσία πριν το πλήρες πέρας του διορισμού του αν είχε εκτελέσει επιτυχημένα τον ανατιθέμενο σκοπό. Δεν δεσμευόταν από κανένα νόμο και ενεργούσε σαν βασιλιάς με απεριόριστη εξουσία ζωής και θανάτου²⁷»

Και στις δύο περιπτώσεις, ένα εξουσιοδοτημένο άτομο αναλαμβάνει υπερεξουσίες, χωρίς όμως την νομιμοποίηση να αλλάξει τη συνταγματική τάξη είτε θεμελιωδώς είτε μόνιμα²⁸, αναλαμβάνει μια θέση δηλαδή καθαρά τεχνική²⁹. Ο ίδιος υπήρξε συνεπής με την παραπάνω θέση του όταν στήριξε την ανάληψη τέτοιας εξουσίας από τον Πρόεδρο Paul von Hindenburg το Μάιο του 1930. Την επόμενη τριετία ο Schmitt αλλάζει δριμύτατα πολιτική στράτευση, και από μετριοπαθής υποστηρικτής του Κέντρου, αρχίζει και προσεταιρίζεται δυνάμεις που τίθενται ενάντια στο Σύνταγμα της Βαϊμάρης, και το 1933 εγγράφεται στις τάξεις των Εθνικοσοσιαλιστών, αν και χρόνια αρθρογραφούσε εναντίον. Έτσι, εγκρίνοντας τον νόμο «Για την άρση της κατάστασης ανάγκης του λαού και του Ράιχ», τον οποίο ο Schmitt αποκάλεσε και «πρόσκαιρο Σύνταγμα της γερμανικής επανάστασης³⁰», η Γερμανία παραδόθηκε στους Ναζί, με τον πρώτο να θεωρείται ο «Crown Jurist» του Τρίτου Ράιχ. Σαφώς και δεν πρέπει να ξεχνάμε πως η φυλετική νομοθεσία βαφτίζεται από τον νομικό ως «Σύνταγμα της Ελευθερίας και νέα κοσμοθεωρητική νομοθετική αρχή», ενώ συνηγορεί και συμμετέχει στην παρασιώπηση και διαπόμπευση των εβραϊκής καταγωγής συγγραφέων, ως πρόεδρος επιτροπής ναζι νομικών, όταν γίνεται παραπομπή στα έργα τους³¹. Πάντως, το σίγουρο είναι πως ο Schmitt «ήταν Ναζί και δεν ήταν διανοητικό μηδενικό»³². Απόδειξη της κλασικής αξίας της σκέψης του είναι αφενός η επιρροή του σε στοχαστές στο σύνολο του πολιτικού φάσματος, από νεοφασίστες και συντηρητικούς, οπαδούς του νεοφιλελευθερισμού, έως και αυτόνομους μαρξιστές και αναρχικούς.

²⁷ «Διατριβές για τον Τίτο Λίβιο», του Νικολό Μακιαβέλλι σε μετάφραση Τάκη Κονδύλη, εκδόσεις Κάλβος 1984, σελ. 323

²⁸ Βλ. Paul Edward Gottfried, *Carl Schmitt, Politics and Theory*, transl. George Schwab, MIT Press, 1985, σελ. 28 επ.

²⁹ Βλ. John P. Mc Cormick, *Carl Schmitt's critique of liberalism, Against Politics as Technology*, Cambridge University Press, Baskerville USA, 1999, σελ. 129 επ.

³⁰ Βλ. εισαγωγή Π. Παπαχαλαράμπος σε Carl Schmitt, *Σχετικά με τα τρία είδη της Νομικής Σκέψης*, μτφρ. Χάρης Παπαχαλαράμπος, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2009, σελ. 37 επ.

³¹ Βλ. ο.π.

³² Φράση του ίδιου του Π. Παπαχαλαράμπος, ο.π.

2.2 Η κατάσταση εξαίρεσης στο έργο του Carl Schmitt

Οι βασικές θέσεις του Carl Schmitt για την κατάσταση εξαίρεσης παρουσιάζονται στο *die Diktatur* (*Η Δικτατορία*) (1921) και στο *Politische Theologie* (*Πολιτική Θεολογία*) (1922) . Στο πρώτο έργο η κατάσταση εξαίρεσης παρουσιάζεται με τη μορφή της δικτατορίας. Ο Schmitt επισημαίνει ότι παρότι ενέχει την κατάσταση πολιορκίας, εντούτοις παραμένει κατάσταση εξαίρεσης και , από τη στιγμή που πρόκειται για αναστολή του δικαίου, περιοριζόμαστε στο πρόβλημα του ορισμού μιας «συγκεκριμένης εξαίρεσης [...] ένα πρόβλημα στο οποίο έως τώρα δεν έχει δοθεί η πρέπουσα προσοχή από τη γενική θεωρία του δικαίου»³³. Και στα δύο βιβλία η κατάσταση εξαίρεσης υπάγεται σε κάποιο δικαιοκ πλαίσιο, . Στη *Δικτατορία* για παράδειγμα, αναφέρεται ότι «(η δικτατορία) είτε εντεταλμένη είτε κυρίαρχη, προϋποθέτει την αναφορά σε κάποιο πλαίσιο³⁴», ενώ στην *Πολιτική Θεολογία* αναφέρεται ότι « η κατάσταση έκτακτης ανάγκης παραμένει κάτι διαφορετικό από την αναρχία και το χάος, υπό τη νομική έννοια εξακολουθεί να υφίσταται μια τάξη, έστω και αν δε συνιστά έννομη τάξη³⁵».

«Κυρίαρχος είναι όποιος αποφασίζει για την κατάσταση έκτακτης ανάγκης». Η φράση αυτή είναι το εναρκτήριο λάκτισμα του Schmitt για τη θεωρία του και συνοψίζει τα κύρια σημεία της. Γι αυτόν, η κατάσταση έκτακτης ανάγκης προσφέρεται κατ' εξοχήν για το νομικό ορισμό της κυριαρχίας³⁶. Είναι εκείνη τη στιγμή που φαίνεται ποιος είναι ο κυρίαρχος , αφού μόνο η ενέργεια αυτή δεν υπόκειται σε κανέναν έλεγχο, δεν κατανέμεται σε διάφορες «αμοιβαία διακωλυόμενες και αλληλοισορροπούμενες εξουσίες» και δεν μπορεί να περιοριστεί από καμία συνταγματική πρόβλεψη . Ο Schmitt αναφέρει τον Bodin ως τον πρώτο που έστρεψε την προσοχή του στην περίπτωση ης έκτακτης ανάγκης για να ορίσει την έννοια της κυριαρχίας³⁷. Για τον Bodin, ο ηγεμόνας έχει υποχρεώσεις απέναντι στις νομοκατεστημένες

³³ Carl Schmitt, *die Diktatur*, Dunckler und Humblot, Muenchen-Leipzig, 1921, σελ. 17 σε **Giorgio Agamben, Κατάσταση Εξαίρεσης**, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2007, σελ. 59

³⁴ Ο.π. σελ. 139

³⁵ **Βλ. Carl Schmitt, Πολιτική Θεολογία, Τέσσερα Κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας**, μτφρ. Παναγιώτης Κονδύλης, εκδόσεις Λεβιάθαν, Αθήνα 1994, σελ. 27

³⁶ Ο.π. σελ. 17

³⁷ Ο.π. σε. 20

τάξεις στο λαό εφόσον είναι προς το συμφέρον του λαού, δε δεσμεύεται όμως εάν η ανάγκη είναι επείγουσα³⁸. Στην παραπάνω ρήση του Bodin εντοπίζεται για το Γερμανό στοχαστή για πρώτη φορά η σύνδεση της απόφασης με την έννοια της κυριαρχίας. Η αλήθεια είναι ότι, μετά τον Bodin, και οι θεωρητικοί του φυσικού δικαίου του 17^{ου} αιώνα, ειδικότερα οι Hobbes και Pufendorf, αντιλαμβάνονται την κυριαρχία σε όρους του ποιος αποφασίζει την κατάσταση εξαίρεσης³⁹. Για τον Schmitt, κάθε έννομη τάξη βασίζεται σε μια *απόφαση*, και όχι σε έναν *κανόνα*⁴⁰. Κάθε προσπάθεια να οριστεί επακριβώς και με μεγάλη λεπτομέρεια οι εξουσίες που απονέμονται για την περίπτωση έκτακτης ανάγκης, απλά απωθούν για λίγο το ζήτημα, αλλά δεν το εξαλείφουν. Κατάσταση ανάγκης όμως δεν είναι το κάθε αστυνομικό έκτακτο μέτρο, η κάθε εξαιρετική εξουσία, το κάθε αναγκαστικό διάταγμα, αλλά μια κατ' αρχήν απεριόριστη δικαιοδοσία, δηλαδή η αναστολή της ισχύος ολόκληρης της υφιστάμενης τάξης. Σ αυτό το σημείο, ο Schmitt ξεκαθαρίζει το λόγο που θεωρεί την απόφαση να υπερτερεί του κανόνα, και το πώς ακόμα και αν το δίκαιο μπει στο περιθώριο, υφίσταται εντούτοις ακόμα το κράτος:

«Αν προκύψει μια τέτοια κατάσταση (μια κατ' αρχήν απεριόριστη δικαιοδοσία) είναι σαφές ότι το κράτος συνεχίζει να υφίσταται, ενώ το δίκαιο μπαίνει στο περιθώριο. Εφόσον η κατάσταση ανάγκης παραμένει κάτι διαφορετικό από την αναρχία και το χάος, υπό τη νομική έννοια εξακολουθεί να υφίσταται μια τάξη, έστω και αν δε συνιστά έννομη τάξη[...] η απόφαση ελευθερώνεται από κάθε κανονιστική πρόσδεση και γίνεται απόλυτη με την κυριολεξία του όρου⁴¹». Σημειωτέον ότι για τον Schmitt η απόφαση είναι και αυτή, μαζί με τον κανόνα, νομικό μέγεθος (και όχι απαραίτητα πολιτικό). Η κατάσταση εξαίρεσης διαχωρίζει τον κανόνα από την εφαρμογή του, ακριβώς για να καταστήσει δυνατή την εφαρμογή. Αυτό καθιερώνει στο δίκαιο μια ζώνη ανομίας προκειμένου να καταστεί δυνατή η συγκεκριμένη θεσμοθέτηση του πραγματικού⁴².

Το πρώτο κεφάλαιο της Πολιτικής Θεολογίας κλείνει το ίδιο διακηρυκτικά με την αρχή του. *«Το κανονικό δεν αποδεικνύει τίποτε, η εξαίρεση αποδεικνύει τα πάντα. Δεν επιβεβαιώνει απλώς τον κανόνα, παρά ο κανόνας ζει από την εξαίρεση και μόνο. Μέσα στην εξαίρεση η δύναμη της*

³⁸ Ο.π., σελ 21

³⁹ Βλ. Renato Cristi, *Carl Schmitt on Sovereignty and constituent Power* σε *Law as Politics*, ed. David Dyzenhaus, Duke University Press, Durham and London, 1998, σελ. 181 επ.

⁴⁰ Ο.π. . σελ. 23

⁴¹ Ο.π. σελ. 27 επ

⁴² Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2007, σελ. 65 επ.

πραγματικής ζωής διαρρηγνύει την κρούστα μιας μηχανικής αγκυλωμένης στην επανάληψη».

Στα επόμενα κεφάλαια της Πολιτικής Θεολογίας ο Schmitt αναπτύσσει διάφορες πτυχές της σκέψης του σχετικά με το ζήτημα της κυριαρχίας, τη σχέση θεολογίας και πολιτειολογίας (ο ίδιος προερχόταν από θρησκευόμενη καθολική οικογένεια) και την υιοθέτηση θέσεων συντηρητικών αντεπαναστατών φιλοσόφων όπως οι Donoso Cortes ή ο de Maistre. Ενδιαφέρον δικαιοφιλοσοφικό παρουσιάζει και η θέση του ότι η κατάσταση έκτακτης ανάγκης έχει για τη νομική επιστήμη ανάλογη σημασία όπως το θαύμα για τη θεολογία.

2.3 Η επίδραση του σμιτιανού έργου για την κατάσταση εξαίρεσης-Κριτικές

Το έργο του Schmitt , είτε αφορά την κατάσταση εξαίρεσης είτε άλλες πτυχές του στοχασμού του, έχει επηρεάσει όσο λίγα τη νομική και πολιτειακή σκέψη, και του καιρού του και νεότερων συγγραφέων. Καταρχάς πολλοί θεωρητικοί εντοπίζουν επιρροές της σμιτιανής σκέψης στη νομοθεσία της μεταπολεμικής Γερμανίας. Για παράδειγμα , η προληπτική απαγόρευση αντισυνταγματικών οργανώσεων και κομμάτων στη Γερμανία μπορεί να θεωρηθεί επιρροή εξ αντιδιαστολής, δηλαδή εξουδετερώνεται ο κίνδυνος της συνταγματικής τάξης πριν αναλάβει δράση⁴³.

Η αξία της Πολιτικής Θεολογίας έγκειται στο ριζοσπαστικό τρόπο με τον οποίο θέτει το ζήτημα της κυριαρχίας υπό νομική έννοια⁴⁴. Κυρίαρχος είναι όποιος έχει την αρμοδιότητα να κρίνει πότε παρίσταται ανάγκη αναστολής του δικαίου και όχι όποιος τον θεσπίζει. Παρόλα αυτά, ενώ ο Schmitt διαπιστώνει τη στενότητα της νομικής επιστήμης να ορίσει την κατάσταση εξαίρεσης και να τη ρυθμίσει, εντούτοις απατάται νομίζοντας ότι μπορεί να διευρύνει τον ορίζοντα της νομικής επιστήμης *παραμένοντας* νομικός. Εξάλλου, σε ένα σημείο λέει πως θέλει να συλλάβει το πρόβλημα ως νομικός⁴⁵ και σε άλλο ότι το φαινόμενο της κατάστασης έκτακτης ανάγκης δεν είναι νομικής υφής⁴⁶. Όπως παρατήρησε άλλωστε εύστοχα ο Κονδύλης, χρησιμοποιώντας τον παραλληλισμό της νομικής με τη θεολογία , «η νομική

⁴³ Βλ. εισαγωγή Χάρη Παπαχαράλμπους σε Carl Schmitt, *Σχετικά με τα τρία είδη της Νομικής Σκέψης*, μτφρ. Χάρης Παπαχαράλμπους, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2009, σελ. 38

⁴⁴ Βλ. επιλεγόμενα Παναγιώτη Κονδύλη σε Carl Schmitt, *Πολιτική Θεολογία, Τέσσερα Κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*, μτφρ. Παναγιώτης Κονδύλης, εκδόσεις Λεβιάθαν, Αθήνα 1994, σελ. 27

⁴⁵ Ο.π. , σελ 27

⁴⁶ Ο.π. σελ.13

επιστήμη αδυνατεί να κατεξουσιάσει εννοιολογικά την κατάσταση ανάγκης, για τους ίδιους λόγους που καθιστούν αδύνατη τη νοητική σύλληψη του θαύματος με το επιχειρηματικό οπλοστάσιο της θεολογίας». Όπως ο θεολόγος δεν μπορεί να περιγράψει το τι, τότε και πού του θαύματος, το ίδιο ισχύει για τον νομικό και την κατάσταση εξαίρεσης. Η κατάσταση εξαίρεσης είναι η στιγμή όπου η αντίθεση ανάμεσα στον κανόνα και την εφαρμογή του κορυφώνεται, ένα πεδίο νομικής έντασης, στο οποίο το ελάχιστο της τυπικής ισχύος συμπίπτει με το μέγιστο της εφαρμογής⁴⁷.

3. Το έργο του Giorgio Agamben : η κατάσταση εξαίρεσης ως τεχνική διακυβέρνησης.

Ο Ιταλός φιλόσοφος του Δικαίου Giorgio Agamben πρωτοασχολήθηκε με ζητήματα κυριαρχίας στο έργο του «Homo Sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή». Στο έργο αυτό κάνει μια πρώτη αναφορά στον Schmitt και το διεθνές δίκαιο, όπου διαπιστώνει την εγγύτητα της έννοιας της κυριαρχίας και της κατάστασης εξαίρεσης⁴⁸. Σαν κυρίαρχος, ο νόμος συνδέεται απαραίτητα και με τη «φυσική κατάσταση» εξωτερικά του, ένας χώρος που η κυρίαρχη εξουσία δεν γνωρίζει τα όρια που καθορίζει ο νόμος ως εδαφική τάξη, ένας χώρος «ελεύθερος» και δικαίως «κενός», άλλο τόσο απαραίτητα συνδέεται με την κατάσταση εξαίρεσης⁴⁹. Τους παραπάνω στοχασμούς θα τους εκδιπλώσει σε ένα νέο έργο-αναφορά, την *Κατάσταση Εξαίρεσης*, το οποίο από την πρώτη στιγμή που κυκλοφόρησε επικυριάρχησε αρχικά στον ακαδημαϊκό, στη συνέχεια στον ευρύτερο δημόσιο διάλογο σχετικά με την σκόπιμη διαμόρφωση μιας διαρκούς κατάστασης έκτακτης ανάγκης και την αναγωγή της σε βασική πρακτική των σύγχρονων –λεγόμενων- δημοκρατικών κρατών.

Ο Schmitt συμφωνεί με τον Schnur ότι κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα παρακολούθησαμε έναν ιδιότυπο «κατά νόμον εμφύλιο πόλεμο⁵⁰», εννοώντας ακραίες κοινωνικές συγκρούσεις στο εσωτερικό των κρατών που η καταστολή τους (ή αλλιώς η καταπολέμησή τους) ρυθμίζονταν από νομοθεσίες

⁴⁷ Βλ. Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2007, σελ. 65 επ.

⁴⁸ Giorgio Agamben, *Homo Sacer, Κυρίαρχη Εξουσία και Γυμνή Ζωή*, μτφρ. Παναγιώτης Τσιαμούρας, εκδ. Scripta, Αθήνα 2005, σελ. 68 επ.

⁴⁹ Ο.π., σελ. 69 επ.

⁵⁰ R. Schnur, *Revolution und Weltbuergerkrieg*, Duncker und Humblot, Berlin, 1983, passim, σε Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2007, σελ. 13

έκτακτης ανάγκης. Ο Agamben δίνει μεγάλη έμφαση στην πρακτική των κοινοβουλευτικών καθεστώτων μέχρι και σήμερα, όπου οι αρμοδιότητες της εκτελεστικής εξουσίας συνηθίζεται να διευρύνονται μέσα σε ένα νομοθετικό πλαίσιο έκδοσης διαταγμάτων και μέτρων, ως συνέπεια των λεγόμενων «εξουσιοδοτικών νόμων». Νόμοι τέτοιου είδους, αντί να εκδίδονται για την αντιμετώπιση έκτακτων καταστάσεων ανάγκης, καθίστανται μόνιμη πρακτική νομοθέτησης εκ μέρους της εκτελεστικής εξουσίας, φτάνοντας στην κατάλυση της δημοκρατίας με τη συστηματική τακτική χρήση τέτοιων θεσμών⁵¹. Παραθέτοντας την ιστορία της ιταλικής νομοθεσίας που χαρακτηρίζεται από τα χρόνια του Μεσοπολέμου από την καταχρηστική ψήφιση διαταγμάτων από την εκτελεστική εξουσία, καταδεικνύει ότι «η πολιτική κουλτούρα της Δύσης δεν αντιλαμβάνεται ότι ακριβώς τη στιγμή που θα ήθελε να δώσει μαθήματα δημοκρατίας, έχει χάσει τελείως το μέτρο».

Ο Agamben στο έργο προχωρεί και σε ανάλυση της θέσης ότι η κατάσταση εξαίρεσης θεμελιώνεται στην έννοια της ανάγκης. Εκκινώντας με το λατινικό απόφθεγμα *necessitas non habet legem* (η ανάγκη δεν έχει νόμο), κατακρίνει την ιδέα ότι η ανάγκη αποτελεί πηγή δικαίου και νομική κατάσταση. Συγκεκριμένα, νομικοί όπως οι Jellinek και Duguit, αναγνωρίζουν στην ανάγκη το θεμέλιο της εγκυρότητας των διαταγμάτων με ισχύ νόμου, ενώ ο Sandi Romano υιοθετεί μια πιο ακραία θέση, υποστηρίζοντας ότι η ανάγκη αποτελεί την πρωταρχική πηγή νόμου⁵². Σίγουρο είναι ότι στην κατάσταση εξαίρεσης το γεγονός μετατρέπεται σε δίκαιο, αλλά και ανάποδα: το δίκαιο αναστέλλεται και ακυρώνεται σε γεγονός. Το κυριότερο πρόβλημα στις θεωρίες της ανάγκης ως πηγής δικαίου συνοψίζεται στο ότι «η έννοια της ανάγκης είναι μια τελείως υποκειμενική έννοια που σχετίζεται με το σκοπό που θέλει να επιτύχει [...] συνεπάγεται δηλαδή μια θικοπολιτική αποτίμηση»⁵³.

Η «τοπολογική» δομή της κατάστασης εξαίρεσης για τον Agamben είναι το «βρίσκεται έξω και ωστόσο ανήκει»⁵⁴. Αναλύοντας τον Schmitt, ο Ιταλός στοχαστής καταλήγει στον ορισμό της κατάστασης εξαίρεσης ως τον τόπο όπου η αντίθεση ανάμεσα στον κανόνα και την εφαρμογή του κορυφώνεται, και το ελάχιστο της τυπικής ισχύος συμπίπτει με το μέγιστο της πραγματικής εφαρμογής και αντίστροφα. Η κατάσταση εξαίρεσης είναι μια άνομη περιοχή, στην οποία αυτό που διακυβεύεται είναι η ισχύς του νόμου χωρίς το νόμο⁵⁵.

Χρησιμοποιώντας την ιστορική του αναδρομή για το ρωμαϊκό θεσμό του *iustitium*, ο Agamben διατυπώνει τέσσερις θέσεις για την κατάσταση εξαίρεσης :

1. Η κατάσταση εξαίρεσης δεν είναι δικτατορία, αλλά ένας κενός χώρος δικαίου, μια ζώνη ανομίας. Συνεπώς, είναι λανθασμένες όλες οι θεωρίες

⁵¹ H. Tingsten, *Les Pleins Pouvoirs, L expansion de pouvoirs gouvernementaux pendant et après la Grand Guerre, Stock, Paris, 1934*, σε Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2007, σελ. 13

⁵² Ο.π., σελ. 50 επ

⁵³ Βλ. Ballardore-Pallieri, *Diritto Costituzionale, Giuffre, Milano, 1970*, σελ. 168, Ο.π. σελ. 55

⁵⁴ Ο.π. σελ. 63

⁵⁵ Ο.π., σελ. 69

που προσπαθούν να συνδέσουν άμεσα την κατάσταση εξαίρεσης με το δίκαιο. Σε τούτο, όπως είδαμε παραπάνω, φαίνεται να συμφωνούσε και ο Παναγιώτης Κονδύλης.

2. Ο κενός αυτός χώρος δικαίου είναι τόσο ουσιαστικός για την έννομη τάξη, που αυτή προσπαθεί με κάθε τρόπο να εξασφαλίσει μια σχέση μαζί του.
3. Οι πράξεις που τελούνται κατά τη διάρκεια της αναστολής του δικαίου εκφεύγουν κάθε νομικού ορισμού, καθόσον δεν είναι ούτε εκτελεστικές, ούτε νομοθετικές, ούτε παραβατικές, τοποθετούνται δηλαδή σε έναν απόλυτο μη χώρο.
4. Η αναστολή του νόμου απελευθερώνει ένα είδος απρόσωπης ισχύος νόμου (ο Agamben αναφέρεται σε αυτής ως νομικό Mana) το οποίο τόσο η εξουσία όσο και οι αντίπαλοί της προσπαθούν να οικειοποιηθούν.
5. Η πολιτική διέρχεται μια μόνιμη κρίση διότι έχει εμπλακεί με το δίκαιο, αντιλαμβανόμενη τον εαυτό της στην καλύτερη περίπτωση ως συντακτική εξουσία (ως βία δηλαδή που θεσπίζει δίκαιο). Αντιθέτως, αληθινή πολιτική είναι μόνο η δράση που διαρρηγνύει το δεσμό μεταξύ βίας και δικαίου.

4 . Κατάσταση εξαίρεσης μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

4.1 Από την κομμουνιστική απειλή στον αγώνα ενάντια στην τρομοκρατία

Η κατάσταση εξαίρεσης μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο δεν μπορούσε παρά να επικαθοριστεί από τη διαλεκτική του Ψυχρού Πολέμου και τον αντικομμουνιστικό αγώνα της Δύσης, και στο εσωτερικό της. Τα κομμουνιστικά κόμματα τίθενται σε καθεστώς εξαίρεσης, μέσω ενός πλαισίου αμφισβήτησης πολιτικών και ατομικών δικαιωμάτων εντελώς ασαφούς, με απεριόριστες δυνατότητες δράσης των κατασταλτικών μηχανισμών⁵⁶. Στη Γερμανία, το Σύνταγμα αρχικά δεν αναφερόταν στην κατάσταση εξαίρεσης, λόγω της κακής ανάμνησης του ναζιστικού παρελθόντος. Στις 24 Ιουνίου του 1968 ο συνασπισμός εξουσίας Χριστιανοδημοκρατών και σοσιαλδημοκρατών ψήφισε ένα συμπληρωματικό νόμο στο Σύνταγμα, που όριζε την «κατάσταση

⁵⁶ Βλ. Δημήτρης Μπελαντής, *Αναζητώντας τον Εσωτερικό Εχθρό, Διαστάσεις της Αντιτρομοκρατικής Πολιτικής*, εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα, σελ. 80 επ.

εσωτερικής ανάγκης». Η κήρυξη της προβλεπόταν για την υπεράσπιση του «δημοκρατικο-φιλελεύθερου Συντάγματος»⁵⁷.

Στην Ιταλία τη δεκαετία 1975- 1985 εν μέσω πολιτικής κρίσης και ραγδαίας εξάπλωσης του τρομοκρατικού φαινομένου, περνάνε μια σειρά νόμοι που περιορίζαν δραστικά τα συνταγματικά δικαιώματα με νομοθετικά διατάγματα, παραβιάζοντας έτσι την αρχή ότι τα δικαιώματα των πολιτών μπορούν να περιορίζονται μόνο με τυπικό νόμο. Τέτοια διατάγματα ήταν το ν.δ. 99/1974 που διπλασίαζε τα όρια προφυλάκισης, τα οποία έφταναν στις πιο σοβαρές περιπτώσεις μέχρι και τα 8 χρόνια, το ν.δ. 497/1974, όπου επανήλθε η αρμοδιότητα της προανάκρισης των αυτόφωρων αδικημάτων στην αστυνομία, το ν.δ. 152/1975, όπου επεκτάθηκαν τα χρονικά όρια του αυτοφώρου, δόθηκε η δυνατότητα στην αστυνομία να διενεργεί συλλήψεις χωρίς ένταλμα σε περιπτώσεις «έκτακτης ανάγκης», και επίσης να επιβάλει προσωρινή κράτηση σε πρόσωπα για τα οποία υπάρχουν αποχρώσες ενδείξεις ότι τέλεσαν κάποιο αδίκημα, εφόσον πρόκειται για πρόσωπα τα οποία έχουν διαπράξει αντικειμενικά συναφείς προπαρασκευαστικές πράξεις με σκοπό να βλάψουν την κρατική τάξη⁵⁸. Μάλιστα, με το νομοθετικό διάταγμα ν.δ. 30/4/1977 καταργείτο για κάποια αδικήματα τα χρονικά όρια της προσωρινής κράτησης, θεωρητικά δηλαδή θεσμοθετήθηκε η δυνατότητα «ισόβιας» προσωρινής κράτησης⁵⁹. Παρόμοια μέτρα συνεχίζαν να λαμβάνονται, είτε με νόμους είτε με διατάγματα μέχρι και το 1985.

Και στη Γερμανία η προσπάθεια της κυβέρνησης να καταστείλει τη RAF (Rote Armee Fraktion) συνοδεύτηκε από έκτακτες νομοθεσίες ολοκληρωτικού τύπου. Με μια σειρά μέτρων περιοριζόταν το δικαίωμα υπεράσπισης του κατηγορουμένου για τρομοκρατία με την εισαγωγή περιορισμών στην επικοινωνία του με το συνήγορό του, περιορισμοί οι οποίοι έφταναν μέχρι και στην παύση του συνηγόρου αν θεωρείτο ύποπτος συμμετοχής σε τρομοκρατική οργάνωση, ο υποχρεωτικός διορισμός άλλων δικηγόρων αν κρινόταν ότι ο ήδη διορισμένος χρησιμοποιείται για να παρακωλύει τη διαδικασία, η απαγόρευση υπεράσπισης πολλαπλών κατηγορουμένων στην ίδια υπόθεση, η δυνατότητα παρακολούθησης της γραπτής επικοινωνίας του προσωρινά κρατούμενου με ο συνήγορό του, από έναν ειδικά οριζόμενο δικαστή, και κατέληξε μέχρι και στην απαγόρευση για περιορισμένο χρονικό διάστημα κάθε επίσκεψης και επαφής περιλαμβανομένου και του δικηγόρου⁶⁰! Η ψυχική βλάβη που επήλθε συνεπεία των παραπάνω μέτρων θεωρήθηκε συνταγματικά ανεκτή από το Γερμανικό Ακυρωτικό Δικαστήριο, και από το Συνταγματικό, λόγω της συνδρομής μιας ιδιαίτερης μορφής «κατάστασης ανάγκης» ως λόγου άρσης του αδίκου κατά το άρθρο 34 του Γερμανικού Ποινικού Κώδικα και διατάξεων του Αστικού (228,904 Γερμανικού Αστικού Κώδικα), οι οποίες απέκλειαν την ευθύνη του

⁵⁷ Βλ. Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξάιρεσης*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2007, σελ. 34

⁵⁸ Βλ. Δημήτρης Μπελαντής, *Αναζητώντας τον Εσωτερικό Εχθρό, Διαστάσεις της Αντιτρομοκρατικής Πολιτικής*, εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα, σελ. 100 επ.

⁵⁹ Ο.π. σελ. 100

⁶⁰ Ο.π. σελ. 107

Δημοσίου σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης⁶¹. Η επίκληση της ρήτρας αυτής του ποινικού δικαίου όλως άσχετης με τα ατομικά δικαιώματα, οδήγησε την κριτική θέση να υποστηρίξει ότι δεν εφαρμόστηκε δίκαιο βάσει της «κατάστασης ανάγκης», αλλά «δίκαιο κρατικής ανάγκης (Staatnotrecht)» .

4.2 η διεθνοποίηση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης

Σύμφωνα με το νομικό περιοδικό human Rights Quarterly, το 1996 περίπου 147 κράτη βρίσκονταν σε κάποιου είδους διακηρυγμένης κατάστασης ανάγκης⁶².

Η διεθνοποίηση του κανόνα έκτακτης ανάγκης είναι ενσωματωμένος χρόνις στην κοινή ευρωπαϊκή πορεία των κρατών μελών της Ε.Ε. Η «τρομοκρατία» δε νοείται πια ως έγκλημα με αυστηρά πολιτικά κίνητρα και η έννοια του «πολιτικού εγκληματία» χάνει κάθε δεσμευτικό νομικό περιεχόμενο και κάθε ευεργετική συνέπεια. Διαμορφώνεται η έννοια της ενιαίας κοινωνικής και πολιτικής παραβατικότητας και του οργανωμένου εγκλήματος, χωρίς σαφές περίγραμμα και νόημα. Ο διαχωρισμός «εσωτερικού» και «εξωτερικού» εχθρού αμβλύνεται, κυρίως μετά το συμβάν της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, την επίθεση της Αλ Κάιντα στους Δίδυμους Πύργους στη Νέα Υόρκη των ΗΠΑ.

Η επίθεση συνοδεύτηκε από συλλήψεις, κρατήσεις και δίκες χιλιάδων ατόμων, κυρίως ισλαμιστών. Πολλοί από αυτούς κρατήθηκαν για μεγάλα χρονικά διαστήματα χωρίς σαφή απόδοση κατηγορίας και χωρίς παραπομπή σε δίκη, ενώ αρκετοί εντάχθηκαν στη διαδικασία των λεγόμενων «μυστικών δικών». Μια ακήρυκτη κατάσταση εκτάκτου ανάγκης οδήγησε τις ΗΠΑ στην ψήφιση του Patriot Act (πατριωτικός νόμος), όπου μεταξύ άλλων περιλαμβάνονται:

- Α. η παρακολούθηση της επικοινωνίας δικηγόρου και κατηγορούμενου,
- Β. η παρακολούθηση της εν γένει επικοινωνίας υπόπτων με οποιονδήποτε επικοινωνούν,
- Γ. καταργείται η τυπική έγκριση της παρακολούθησης από δικαστική αρχή,
- Δ. Η δυνατότητα κράτησης κατηγορουμένων για τρομοκρατία για μεγάλα διαστήματα χωρίς να προσαχθούν για ανάκριση και υπόπτων χωρίς να τους αποδίδεται κατηγορία.

Ο νόμος συνοδεύτηκε και από διάταγμα του Προέδρου για σύσταση εκτάκτων στρατοδικείων κατά αλλοδαπών, κατηγορουμένων για τρομοκρατικά αδικήματα και εκδοθέντων στις ΗΠΑ, από ενόρκους-μέλη των Ενόπλων

⁶¹ Ο.π. σελ. 109

⁶² Camp, Keith and Poe, *Are Constitutional Clauses of States of Emergency Effective: an empirical exploration, Human Rights Quarterly (2004) σελ. 1071*, σε Stephen Humphrey, *Legalizing Lawlessness: on Giorgio Agamben's State of Exception*, *The European Journal for International Law*, vol. 17 no.3, 2006

Δυνάμεων των ΗΠΑ . Οι κατηγορούμενοι θα στέλνονται στο στρατοδικείο αυτό κατ' επιλογή του Προέδρου, για να δικαστούν από μη απειλούμενος και άρα αδέκαστους στρατιωτικούς δικαστές⁶³ .

Στην Ευρώπη κομβικά νομοθετήματα υπήρξαν η Απόφαση-Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και η απόφαση-πλαίσιο για το Ευρωπαϊκό Ένταλμα σύλληψης και την καταπολέμηση του βίαιου ριζοσπαστισμού.

Η αντιτρομοκρατική νομοθεσία εν πολλοίς αποτελεί μορφή εξαιρετικού νόμου, όπως διδάσκει η ιστορία της θεσπίσεώς της, και εντείνουν τη δραματική στιγμή της εξαίρεσης στην έννομη τάξη⁶⁴ .

5 . Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού

5.1 Έννοια

Στη σύλληψη του το Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού φαντάζει απλό στα λόγια του εμπνευστή του :

«Για να μπορούμε να μιλάμε για πρόσωπα που αναγνωρίζονται ως τέτοια από το Δίκαιο, με άλλα λόγια: για πολίτες, θα πρέπει τα πρόσωπα αυτά να παρέχουν και την γνωστική ασφάλεια ότι θα εκπληρώσουν τα καθήκοντά τους. Όταν αυτό δεν συμβαίνει, π.χ. όταν έχουμε μπροστά μας έναν “σατανά” που βάλλει συνεχώς κατά της έννομης τάξης διαψεύδοντας ριζικά τις προσδοκίες μας, τότε δεν βρισκόμαστε αντιμέτωποι με ένα πρόσωπο, αλλά με ένα άτομο, ακριβέστερα: με έναν που, όπως κι ένα άγριο ζώο, αποτελεί εστία κινδύνου από την οποία πρέπει να διασφαλισθούν οι άλλοι.» **Ως αντίθετος πόλος λοιπόν εμφανίζεται το άτομο-εχθρός, δηλαδή όποιος διαψεύδει διαρκώς την προσδοκία ότι θα συμπεριφερθεί ως πρόσωπο.**

Αν τα παραπάνω φαίνονται απλοϊκές περιηγήσεις ενός ποινικολόγου στις σκέψεις του Χομπς, η φράση που εκστόμισε ο ποινικολόγος αυτός σε ένα συνέδριο νομικών το 1985 ,16 χρόνια πριν τους Δίδυμους Πύργους, προλόγισε το περιβάλλον Δικαίου που διαμορφώνεται στην Ευρώπη σήμερα:

⁶³ Ο.π. , σελ. 272

⁶⁴ Βλ. άρθρο των Χρήστου Τσαιτουρίδη και Δημήτρη Σαραφιανού , «Η Υπεράσπιση της Δημοκρατίας από Τρομοκρατικά Αδικήματα και η Προάσπιση της Ελευθερίας από Αντιτρομοκρατικά Νομοθετήματα», σε «Τρομοκρατία και Δικαιώματα - από την ασφάλεια του Κράτους στην ανασφάλεια του Δικαίου», εκδόσεις Σαββάλας, σελ. 160 επ.

«Η ύπαρξη του Ποινικού Δικαίου του Εχθρού δεν δείχνει την ισχύ ενός φιλελεύθερου κράτους, αλλά το ότι αυτό δεν υπάρχει καν. Βεβαίως, μπορεί να σκεφθεί κανείς καταστάσεις (ενδεχομένως μάλιστα να είναι ήδη υπαρκτές) όπου οι αναπαλλοτριώτες για ένα φιλελεύθερο κράτος κανόνες χάνουν την δύναμη ισχύος τους, όταν περιμένουμε σε κατασταλτικό επίπεδο μέχρι να βγει ο δράστης από την ιδιωτική του σφαίρα. **Αλλά ακόμη και τότε, το Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού είναι νομιμοποιήσιμο ως ένα κατ' εξαίρεσιν ισχύον Ποινικό Δίκαιο ευρισκόμενο σε κατάσταση ανάγκης (Notstandsstrafrecht)**⁶⁵» .

5.2 Εχθρός, hostis και inimicus

Ο *Carl Schmitt* ,στο εκδοθέν εν έτει 1932 έργο του “*Der Begriff des Politischen*”, έκανε λόγο για εχθρό (τον οποίο διέκρινε από τον φίλο):

«Εχθρός, λοιπόν, δεν είναι ο ανταγωνιστής (*Konkurrent*) ή ο αντίπαλος (*Gegner*)

γενικώς. Εχθρός, επίσης, δεν είναι ούτε ο ιδιωτικός αντίπαλος, τον οποίο μισεί κανείς τρέφοντας απέναντί του αισθήματα μίσους. Εχθρός είναι μόνο ένα, αν μη τι άλλο ενδεχομένως, δηλαδή σύμφωνα με μια πραγματική δυνατότητα, μαχόμενο σύνολο ανθρώπων, το οποίο αντιπαρατίθεται σε ένα άλλο τέτοιο σύνολο. **Εχθρός είναι μόνο ο δημόσιος εχθρός, διότι όλα όσα σχετίζονται με ένα τέτοιο σύνολο ανθρώπων, ιδίως με έναν ολόκληρο λαό, καθίστανται με τον τρόπο αυτόν δημόσια.** Εχθρός σημαίνει *hostis*, όχι *inimicus* υπό την ευρεία έννοια του όρου· πολέμιος, όχι εχθρός.»

Θέλοντας να αποκρύψει τον πολιτικό χαρακτήρα της θεωρίας του, ο *Jakobs* αναφέρει:

«Η έννοια του εχθρού κατά τον *Schmitt* δεν αφορά έναν εγκληματία, αλλά έναν *hostis*, έναν άλλον· μέσα στους κόλπους του κράτους τίθεται ζήτημα πολιτικής αντιπαράθεσης υπό την έννοια του *Schmitt*, **μόνο όταν έχει ξεσπάσει εμφύλιος πόλεμος.** Αντιθέτως, ο εχθρός του Ποινικού Δικαίου του Εχθρού είναι ένας εγκληματίας που εικάζεται ότι ανήκει σε ένα εξαιρετικά επικίνδυνο είδος, ένας *inimicus*. Δεν είναι άλλος, αλλά κάποιος που οφείλει να συμπεριφέρεται ως όμοιος των υπολοίπων, και γι' αυτόν άλλωστε τον λόγο θα του επιρριφθεί ενοχή κατά

το Ποινικό Δίκαιο, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στην περίπτωση του *hostis* κατά

την έννοια του *Schmitt*. Εάν, στο πλαίσιο των αναπτύξεών μου, είχα αναφερθεί στον *Carl Schmitt*, θα επρόκειτο για μια λίγο-πολύ καταφανώς εσφαλμένη πα-

⁶⁵ Βλ. Κ Κωνσταντίνου Ι. Βαθιώτη , *Τραγικά διλήματα στην εποχή του «Πολέμου κατά της Τρομοκρατίας: από τη Σανίδα του Καρνεάδη στο Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού*, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα , 2005, σελ 432

ραπομπή».

Κι όμως, το Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού τιμωρεί αυστηρότερα ακριβώς για το φρόνημα του εγκληματία, και η υιοθέτηση του ακριβώς εξυπηρετεί την επισημοποίηση και τον καθαγιασμό του «χαμηλής έντασης» εμφυλίου πολέμου που διεξάγεται στο εσωτερικό των Δυτικών κοινωνιών. Στην Ελλάδα είναι μέχρι σήμερα το αντάρτικο πόλης (και το «κοινό» έγκλημα όταν απάγει επιχειρηματίες «εθνικού ενδιαφέροντος»), στην υπόλοιπη Ευρώπη ο κύκλος των εχθρών έχει ήδη διευρυνθεί στους «βίαιους ριζοσπάστες» και σε «παραβατικούς μετανάστες». Εξάλλου, η μεγάλη σχέση του Ποινικού Δικαίου του Εχθρού με τον Εχθρό του Schmitt και τη θεωρία της κατάστασης εξαίρεσης καθίσταται έκδηλη σε μια αποστροφή του λόγου του σε άρθρο του που δημοσιεύτηκε στην Ποινική Δικαιοσύνη:

« Το Ποινικό Δίκαιο του Πολίτη διατηρεί την ισχύ του κανόνα, ενώ το Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού καταπολεμά κινδύνους⁶⁶. »

Ο Jakobs εν προκειμένω σκιαγραφεί άθελά του το σχήμα του Schmitt για την αναστολή του Δικαίου (εδώ : του πολίτη) στην εξαίρεση, στον χώρο εκτός δικαίου. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι το Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού είναι ίσως η απώτατη προσπάθεια να καταγραφεί με σύστημα και ρυθμιστικά η σχέση της έννομης τάξης με την αυτό-αναστολή της, που όμως γίνεται για τη διατήρησή της (ή έστω με την επίκληση αυτής).

Ο λόγος που οι κοινωνίες έχουν φανεί μέχρι σήμερα αμήχανες σε αυτή την εξέλιξη οφείλεται στην καλλιέργεια της πεποίθησης, ότι η προληπτική τούτη καταστολή αφορά πάντα “τους άλλους” (δηλ. “τους τρομοκράτες ή τους εγκληματίες του οργανωμένου εγκλήματος”) και όχι τη *μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών*, την οποία υποτίθεται ότι δεν αγγίζουν οι εξωτερικοί περιορισμοί των ελευθεριών που συνοδεύουν το ποινικό δίκαιο της πρόληψης στα συγκεκριμένα πεδία.

Οι *Jakobs* και *Sieber* αναφέρουν ενδείκτες που, όταν εντοπίζονται σε νομοθετικό κείμενο, σημαίνουν ότι ο νομοθέτης επέλεξε να χρησιμοποιήσει

⁶⁶ Βλ. *Guenther Jakobs, Το Ποινικό Δίκαιο του Πολίτη και το Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού, μτφρ. Κωνσταντίνος Ι. Βαθιώτης, ΠοινΔικ 7/2005*

υλικά που προσιδιάζουν σε ένα Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού⁶⁷. Οι ενδείκτες αυτοί είναι:

- Η ευρεία προσώθηση του αξιοποίνου (η τιμώρηση δηλαδή ένα βήμα πριν την πράξη) , βάσει της οποίας η εστίαση δεν γίνεται στην τελεσθείσα, αλλά στην επικείμενη πράξη. Ως κλασικό παράδειγμα αναφέρεται η τιμώρηση συγκρότησης τρομοκρατικής οργάνωσης ή συμμετοχής σε αυτήν⁶⁸.
- Η μη μείωση της ποινής, όπως θα ήταν αναλογικό να συμβεί λόγω της προσώθησης του αξιοποίνου.
- Η χρήση του όρου “καταπολέμηση” στον τίτλο των οικείων νομοθετημάτων.
- Η αποδόμηση κάποιων δικονομικών εγγυήσεων· εδώ υπάγεται κατ’εξοχήν η στέρηση επικοινωνίας του κατηγορουμένου με τον συνήγορό του, ένα μέτρο που θεσμοθετήθηκε στην Γερμανία στις 30.9.1977 μετά την αρπαγή του *Schleyer* από τη RAF.
- Τα αυξημένα καθήκοντα ιδιωτών να συμπράττουν είτε στο προστάδιο της ποινικής διαδικασίας είτε και εκτός αυτής· εδώ εντάσσεται, επί παραδείγματι, η συγκρότηση και αξιοποίηση βάσεων δεδομένων για τους σκοπούς της πρόληψης του εγκλήματος, αλλά και η ένταξη των δικηγόρων στην αποστολή για την καταπολέμηση του ξεπλύματος βρόμικου χρήματος.
- Την δημιουργία των λεγόμενων πολυλειτουργικών “Task Forces” (αποτελούμενων από εκπροσώπους της εισαγγελίας, αστυνομικά όργανα, τελωνειακούς υπαλλήλους, μυστικές υπηρεσίες κ.λπ.), που δραστηριοποιούνται σε διεθνές επίπεδο στο πλαίσιο μιας νέας “αρχιτεκτονικής για την ασφάλεια”.

⁶⁷ Βλ. Κ Κωνσταντίνου Ι. Βαθιώτη , *Τραγικά διλήματα στην εποχή του «Πολέμου κατά της Τρομοκρατίας: από τη Σανίδα του Καρνεάδη στο Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού*, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα , 2005, σελ. 432

⁶⁸ Για παράδειγμα, σε βάρος του ηγέτη ή του ιθύνοντος νοός μιας τρομοκρατικής οργάνωσης επαπειλείται ποινή ήδη κατά την στιγμή που συγκροτεί την οργάνωση ή ενεργοποιείται μέσα σε αυτήν στον Γερμανικό Ποινικό Κώδικα (άρ.129 γερμΠΚ) και στον ελληνικό Ποινικό Κώδικα (πρβλ. άρ. 187Α παρ. 5 ελλΠΚ, «όποιος διευθύνει την κατά την προηγούμενη παράγραφο τρομοκρατική οργάνωση τιμωρείται με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών»), δηλαδή ενδεχομένως και χρόνια πριν από την υποθετικά σχεδιαζόμενη πράξη.

6. Κατάσταση Εξαίρεσης και ελληνική νομοθεσία

6.1 Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού: Το ελληνικό παράδειγμα

Η νέα αυτή αντίληψη δικαίου υπερκεράζει τις θεμέλιες αρχές συγκρότησης του Δικαίου των δυτικών κοινωνιών και φιλοδοξεί να δώσει ισχύ νόμου στα καθεστώτα της Ασφάλειας και της Εξαίρεσης.

Ο αντιτρομοκρατικός νόμος του 2001 ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων στο νομικό κόσμο με την πρωτοεμφανιζόμενη τότε ευθεία σύγκρουσή του με πληθώρα συνταγματικών και άλλων νομικών εγγυήσεων. Οι υπέρμετρες ποινές, οι ανώνυμοι μάρτυρες, η επιβράβευση της κατάδοσης και πληθώρα άλλων «πρωτοτυπιών» έδωσαν την πρώτη αντανάκλαση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου στην ελληνική νομοθεσία. Η τροποποίηση του νόμου το 2004 που ενέτασσε στον ελληνικό νόμο την απόφαση-πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου «για την καταπολέμηση του βίαιου ριζοσπαστισμού»⁶⁹. Η περαιτέρω αυστηροποίηση και διεύρυνση του αξιοποίνου συνοδεύτηκε παρόλα αυτά από ένα άρθρο που προέβλεπε την εξαίρεση των συνδικαλιστικών και εργατικών αγώνων από το νόμο, για να θωρακιστεί στην κριτική για τις παραπάνω ολοκληρωτικές διατάξεις⁷⁰. Η «επικαιροποίηση» του τρομονόμου το 2010 αφαίρεσε το παραπάνω εδάφιο, διευρύνοντας προκλητικά το στόχαστρο του νόμου. Φέτος, προβλέπεται και άλλη αναθεώρηση του νόμου, όπου θα τιμωρείται και η «δημόσια πρόκληση για τη διάπραξη τρομοκρατικής πράξης», και θα ανοίξει την πόρτα διάπλατα για φρονηματικές διώξεις. Πάρα πολλά μπορούν να λεχθούν για τον τρομονόμο, αλλά περαιτέρω ανάλυση θα ξέφευγε από τους σκοπούς του παρόντος άρθρου.

⁶⁹ Προέβλεπε τη δυνατότητα τρομοκρατικής δράσης ακόμα και από ένα άτομο (ακόμα και πλημμεληματική), το διπλασιασμό των ελάχιστων ορίων ποινής, δυνατότητα συμμετοχής σε τρομοκρατική οργάνωση χωρίς πράξη (μόνο π.χ. με την παροχή πληροφοριών) και πολλές άλλες επιμέρους αλλαγές.

⁷⁰ «Δεν συνιστά τρομοκρατική πράξη κατά την έννοια των προηγούμενων παραγράφων του άρθρου αυτού η τέλεση ενός ή περισσότερων από τα εγκλήματα των προηγούμενων παραγράφων αν εκδηλώνεται ως προσπάθεια εγκαθίδρυσης δημοκρατικού πολιτεύματος ή διαφύλαξης ή αποκατάστασης αυτού ή αποσκοπεί στην άσκηση θεμελιώδους ατομικής, πολιτικής ή συνδικαλιστικής ελευθερίας ή άλλου δικαιώματος προβλεπόμενου στο Σύνταγμα ή στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών».

Ο ορισμός της τρομοκρατικής δράσης στον τρομονόμο⁷¹, (όπου γίνεται λόγος για σκοπό του δράστη «να εκφοβίσει σοβαρά έναν πληθυσμό ή να εξαναγκάσει παράνομα δημόσια αρχή ή διεθνή οργανισμό να εκτελέσει οποιαδήποτε πράξη ή να απόσχει από αυτήν, ή, τέλος, να βλάψει σοβαρά ή να καταστρέψει τις θεμελιώδεις συνταγματικές, πολιτικές, οικονομικές δομές μιας χώρας ή ενός διεθνούς οργανισμού») **είναι το πιο ξεκάθαρο παράδειγμα του τι θεωρείται εχθρός**. Από την άλλη, οι ειδικές ανακριτικές πράξεις επί εγκληματικών οργανώσεων, όπως θεσπίζονται στο άρ. 253Α της Ποινικής Δικονομίας διαμορφώνουν το απώτατο σύνορο της αστυνομικής παρέμβασης που προβλέπεται από το νόμο. Η ανακριτική διείσδυση, οι ελεγχόμενες μεταφορές, η άρση του απορρήτου (της αλληλογραφίας και των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων), η καταγραφή δραστηριότητας ή άλλων γεγονότων εκτός κατοικίας με συσκευές ήχου ή εικόνας ή με άλλα ειδικά τεχνικά μέσα και η συσχέτιση ή ο συνδυασμός δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, **είναι οι δυνατότητες που δίνει η δικαστική εξουσία στην αστυνομία για «να παίξει βρόμικα» και να εξουδετερώσει τον εχθρό**.

Αν και ρητά ορίζεται στον νόμο ότι οι πράξεις αυτές διενεργούνται με κάποιες εγγυήσεις «διαφάνειας», πρόκειται για πράξεις που, διενεργούμενες στο πλαίσιο μιας «**αποδεικτικής καταστάσεως ανάγκης**», βρίσκονται σε μια ζώνη σαφώς εκτός των κεκτημένων εγγυήσεων για τον πολίτη που παρείχε ο «ευρωπαϊκός νομικός πολιτισμός». Εύλογα προκύπτει η προσβολή *τρίτων αμετόχων* στην υπό “καταπολέμηση” εγκληματική δραστηριότητα, αφού η όλα τα παραπάνω αφορούν πολλά παραπάνω άτομα από αυτά που τελικά θα διωχθούν (;). Η μυστικότητα που καλύπτει τις ειδικές ανακριτικές πράξεις, και η δυνατότητα διενέργειάς τους όχι μόνο προς εξιχνίαση τελεσθέντων εγκλημάτων, αλλά και προς αποτροπή προαποφασισθέντων εγκλημάτων, ή και όπως έχει συμβεί τα τελευταία χρόνια και για εκβιασμούς από την αστυνομία ή από επιχειρηματίες καταδεικνύει τη γκρίζα ζώνη που έχει σχηματιστεί για να κρύψει τις πολεμικές ενέργειες του κράτους. Οι τηλεφωνικές υποκλοπές δε, παίζουν σημαντικό ρόλο στη νέα κατάσταση, καθώς έχουν γίνει κεντρικό εργαλείο της Αστυνομίας και των μυστικών υπηρεσιών. Το νομικό πλαίσιο για την τρομοκρατία και το οργανωμένο έγκλημα δίνει την ευχέρεια για ανατολικογερμανικού εύρους παρακολούθησεις, με την επίκληση των λόγων «εθνικής ασφάλειας»⁷².

⁷¹ Άρθρο 187Α παρ. 1 του Ποινικού Κώδικα.

⁷² «Για παράδειγμα, οι έρευνες για τη δράση ένοπλων οργανώσεων αντάρτικου πόλης για την απαγωγή του εφοπλιστή κ. Περικλή Παναγόπουλου και για τη δράση νονών της νύχτας έγιναν από την ΕΥΠ για λόγους «εθνικής ασφάλειας», με βάση τον Νόμο 2225 του 1994 και ορισμένες νεότερες τροποποιήσεις του. Ωσάν δηλαδή ένας μπράβος της νύχτας να είναι... κατάσκοπος. Με βάση τον νόμο αυτόν η άδεια για να γίνει η παρακολούθηση δίνεται σχεδόν αυτομάτως με την έκδοση της διάταξης του εισαγγελέα Εφετών, χωρίς να κρίνεται

Με βάση τη σπουδαιότητα που έχει αποκτήσει εν μέσω παγκόσμιας κρίσης η πανόπτευση της ροής του χρήματος, κατέστη αναγκαία η αναβάθμιση του νομικού οπλοστασίου του κράτους και σε αυτόν τον τομέα. Η ίδρυση της «**Αρχής Καταπολέμησης της Νομιμοποίησης Εσόδων από Εγκληματικές Δραστηριότητες και της Χρηματοδότησης της Τρομοκρατίας και Ελέγχου των Δηλώσεων Περιουσιακής Κατάστασης**», μια «ανεξάρτητη» Αρχή με προϊστάμενο Αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου, έφερε στο προσκήνιο μια υπηρεσία με μεγάλες εξουσίες ανακριτικών πράξεων (έρευνα, κατάσχεση κ.α.), η οποία έχει καταστεί υπερόπλο στα χέρια του κράτους, εξειδικευμένο για χρήση σε *εχθρούς*⁷³. Το εξαιρετικά διευρυνμένο αξιόπλο του νόμου για το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος, που έχει επικριθεί από σύσσωμη τη θεωρία, ουσιαστικά δίνει τη δυνατότητα στην Αρχή να βάλει στο στόχαστρό της τον οποιοδήποτε⁷⁴, κατατάσσοντας τον αυθαίρετα σε λίστα «υπόπτων για τρομοκρατία». Οι κινήσεις της Αρχής βεβαίως δεν υπόκεινται σε κανέναν έλεγχο και καμία εγγύηση.

Για την τελική εξουδετέρωση του «εχθρού» στο στάδιο της εκδίκασης, το Υπουργείο δικαιοσύνης έχει φροντίσει να εισάγει ειδικό χώρο και τρόπο για όποιον κρίνει «*ιδιαίτερα επικίνδυνο*». Με πρώτο πείραμα τη δίκη της 17N, στο εσωτερικό των φυλακών Κορυδαλλού, σε ένα παράπηγμα γεμάτο κάμερες και κάθε είδους αστυνομικούς, με κάμερες και μικρόφωνα παντού, οι «εχθροί» δικάζονται σε μια κατάσταση ασφυκτικού πανοπτισμού και σωφρονιστικής αισθητικής, που καμία σχέση δεν έχει με έναν χώρο δικαστηρίου, ενώ καταγράφονται τα στοιχεία ταυτότητας όποιου εισέρχεται στο ακροατήριο. Ο παραδειγματικός χαρακτήρας και τα αστυνομικά ήθη που επιβάλλονται στη διαδικασία στρώνουν το χαλί για τις πολυετείς ποινές που επαπειλούνται για όποιους καθήσουν στο εδώλιο του Κορυδαλλού.

Το παζλ της ενσωμάτωσης του Ποινικού Δικαίου του Εχθρού ολοκληρώνεται με την υιοθέτηση του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης (στον ίδιο νόμο με την τροποποίηση του τρομονόμου το 2004). Στην

απαραίτητο να δικαιολογείται αναλυτικά ο λόγος της υποκλοπής. Μάλιστα για να επιτευχθεί αυτό βρίσκεται μια... «απλή δικαιολογία»: σε όλες σχεδόν τις συμμορίες συμμετέχουν αλλοδαποί. Έτσι οι αστυνομικοί επικαλούνται ότι οι αλλοδαποί αυτοί αποτελούν κίνδυνο για την εθνική μας ασφάλεια και επιταχύνονται οι διαδικασίες», «*Ραγδαία αύξηση των υποκλοπών*», άρθρο του Β. Γ. Λαμπρόπουλου, www.tovima.gr, 31/7/2011

⁷³ Ο αγγλοσαξονικός της τίτλος δίνει καλύτερο στίγμα της δουλειάς που καλείται να κάνει η «ανεξάρτητη» αυτή Αρχή: «*Financial Intelligence unit*»!

⁷⁴ Χαρακτηριστικά, η Β' Μονάδα της Αρχής φέρει τίτλο «Μονάδα Οικονομικών Κυρώσεων κατά Υπόπτων Τρομοκρατίας» και είναι αρμόδια «για τον προσδιορισμό των φυσικών και νομικών προσώπων ή οντοτήτων που σχετίζονται με την τρομοκρατία και τη δέσμευση των περιουσιακών τους στοιχείων».

εισαγωγική έκθεση του νόμου διατυπώνεται «η βούληση των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης να εναρμονίσουν τη νομοθεσία τους και να συντονίσουν τη δράση τους σε όλα τα επίπεδα, προκειμένου να υπάρξει μια ενιαία και ισχυρή ευρωπαϊκή απάντηση στη διεθνή τρομοκρατία»⁷⁵. Ο «τρομοκράτης» λοιπόν – και στον όρο χωράει πια και ο μη βίαιος «ριζοσπάστης» - αντιμετωπίζεται ως *εχθρός*, που δεν καλύπτεται από τις κλασικές-παραδοσιακές εγγυήσεις που κατοχυρώνονται στον θεσμό της εκδόσεως· δίπλα στον τρομοκράτη, βεβαίως, “καίγονται” και όσοι «εχθρεύονται» με άλλους, οπωσδήποτε λιγότερο καταστροφικούς τρόπους, την κοινωνία. Υπό το πρίσμα αυτό, ακόμη και η έκδοση ημεδαπού αποκτά το νόημά της⁷⁶. Τέλος, σημειώνεται το εξής παράδοξο: παρότι το μεγαλύτερο μέρος της θεωρίας αποδοκιμάζει τη θεωρητική σύλληψη του Ποινικού Δικαίου το Εχθρού⁷⁷, εντούτοις καμία κριτική δεν ασκείται στα νομοθετήματα που συγκεντρώνουν τα χαρακτηριστικά του !

7. Συμπεράσματα

Η εργασία προσπάθησε να παρουσιάσει το θεωρητικό έργο των Carl Schmitt και Giorgio Agamben για την κατάσταση εξαίρεσης, να καταδείξει την επίκληση και χρήση της τελευταίας ως βασική διακυβερνητική τεχνική των κοινοβουλευτικών κρατών της Δύσης, και τη διεθνοποίηση της. Κατάδειξε επίσης όψεις της εξαίρεσης καταγεγραμμένες στο Ποινικό Δίκαιο, κυρίως επί της αντιτρομοκρατικής νομοθεσίας, και τις νέες τάσεις που διαμορφώνει το ρεύμα του Ποινικού Δικαίου του Εχθρού, κατεξοχήν Δίκαιο της Εξαίρεσης, και στην ελληνική νομοθεσία. Τέλος, προσπάθησε να αναδείξει την επίκληση της Κρίσης ως πηγής δικαίου, και τη σχέση νομοθετημάτων των τελευταίων χρόνων με την κατάσταση εξαίρεσης.

⁷⁵ Οι φόβοι που διατυπώθηκαν από πολλούς επιβεβαιώθηκαν με την πρόσφατη έκδοση της Τουρκάλας συνδικαλίστριας Gulafelit Unsal στη Γερμανία, η οποία συνελήφθη με πλαστό διαβατήριο στην Ελλάδα και εκκρεμούσε ένταλμα των Γερμανικών Αρχών για την πολιτική της δράση και συμμετοχή σε πολιτική ομάδα που στην Ελλάδα είναι νόμιμη .

⁷⁶ Αποκαλυπτική για την σύνδεση του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Συλλήψεως με το Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού είναι η φράση του καθηγητή Scheffler: «*Τους πολίτες μας δεν τους εκδίδουμε, ασφαλώς όμως εκδίδουμε τους “εχθρούς” μας;!*»

⁷⁷ Βλ. όμως ενδεικτικώς Άννας Ψαρούδα- Μπενάκη, *Ποινική καταστολή και Συνταγματικά Δικαιώματα*, άρθρο στην εφημερίδα *το Βήμα*, 1/3/2009, όπου καταφέρεται εναντίον του Ποινικού Δικαίου του Εχθρού, πλην όμως σαν Βουλευτής της ΝΔ έχει υπερψηφίσει όλα τα αντιτρομοκρατικά νομοθετήματα, αλλά και τον λεγόμενο «κουκουλονόμο» (Ν. 3772/2009)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική ή μεταφρασμένη στα ελληνικά:

- Κωνσταντίνου Ι. Βαθιώτη , *Τραγικά διλήμματα στην εποχή του «Πολέμου κατά της Τρομοκρατίας: από τη Σανίδα του Καρνεάδη στο Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού,*
- Brian Bix, *Φιλοσοφία του Δικαίου, Θεωρία και ερμηνευτικό πλαίσιο,* μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδόσεις Κριτική, 2007
- Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης,* μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2007
- Ιδίου, *Homo Sacer, Κυρίαρχη Εξουσία και Γυμνή Ζωή,* μτφρ. Παναγιώτης Τσιαμουράς, εκδ. Scripta, Αθήνα 2005
- Barouch Spinoza, *Πολιτική Πραγματεία,* μτφρ. Α.Ι. Στυλιανού, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1996
- Carl Schmitt, *Η θεωρία του Αντάρτη (παρεμβολή στην Έννοια του Πολιτικού,* μτφρ. Σίσσυ Χασιώτη, εκδόσεις Πέθρον , Αθήνα 1990
- Carl Schmitt, *Σχετικά με τα τρία είδη της Νομικής Σκέψης,* μτφρ. Χάρης Παπαχαλαράμπους, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2009
- Carl Schmitt, *Πολιτική Θεολογία, Τέσσερα Κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας,* μτφρ. Παναγιώτης Κονδύλης, εκδόσεις Λεβιάθαν, Αθήνα 1994
- Δημήτρης Μπελαντής, *Αναζητώντας τον Εσωτερικό Εχθρό, Διαστάσεις της Αντιτρομοκρατικής Πολιτικής,* εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα
- Κώστας Δουζίνας, *Ριζοσπαστική πολιτική και νομική φιλοσοφία, Δικαιώματα, Αυτοκρατορία , Κοσμοπολιτισμός,* μτφρ. Μιχάλης Λαλιώτης, εκδόσεις Νήσος, Αθήνα 2012
- Βασιλική Σαράντη, *Καταστάσεις ανάγκης και δικαιώματα του ανθρώπου, οι ρήτρες παρέκκλισης και ο έλεγχος εφαρμογής τους : μεταξύ εφικτού και χίμαιρας,* εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2011

- Walter Benjamin , *Για μια κριτική της Βίας*, μτφρ. Λεωνίδας Μαρσιανός, εκδόσεις Ελευθεριακή Κουλτούρα , 2011
- Αναρχικός Πυρήνας Χαλκίδας, *Διακρατικές Συμφωνίες και Καταστολή της Αναρχικής Δράσης (1900-1914)*, εκδόσεις Γριπονήσι, Αθήνα , 2010

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Paul Edward Gottfried, *Carl Schmitt, Politics and Theory*, trnsl. George Schwab, MIT Press, 1985
- John P. Mc Cormick, *Carl Schmitt's critique of liberalism, Against Politics as Technology*, Cambridge University Press, Baskerville USA, 1999
- Heinrich Meier, *Carl Schmitt and Leo Strauss, the hidden Dialogue*, trnsl. J.Harvey Lomax, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1995
- Joseph W. Bendersky, *Carl Schmitt, theorist for the Reich*, Princeton University Press, New Jersey , 1983
- C.L. Rossiter, *Constitutional Dictatorship, Crisis Government in the Modern Democracies*, Harcourt Brace, New York, 1948

Ελληνική αρθρογραφία:

- «Τρομονόμος και για δίωξη των φρονημάτων», άρθρο του Χρήστου Ζέρβα, Ελευθεροτυπία, 24/12/2010
- «Ραγδαία αύξηση των υποκλοπών» , άρθρο του Β. Γ. Λαμπρόπουλου, www.tovima.gr, 31/7/2011
- «Κρατική τελολογία και Σύνταγμα», άρθρο του Απόστολου Παπακωνσταντίνου-Δρ. Δ. Δικηγόρου, «Σκοπός, τελολογία και Δίκαιο»/Πεπραγμένα της Ελληνικής Εταιρίας Δικαιοφιλοσοφικής και Και Δικαιοιστορικής Ερεύνης- 4^{ος} τόμος
- «Κράτος Πρόληψης και Δικαίωμα στην Ασφάλεια», άρθρο του Χαράλαμπου Ανθόπουλου, «Ασφάλεια και Δικαιώματα στην Κοινωνία της Διακινδύνευσης», εκδόσεις Σάκκουλα –Αθήνα Κομοτηνή 2005
- «Κυριαρχία και Ελευθερία», άρθρο του Αντωνίου Χάνου, Δ.Ν. Δικηγόρου- Επίκουρου Καθηγητή του Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών, «Έννοιες Ελευθερίας και Δίκαιο»/ Πεπραγμένα της

Ελληνικής Εταιρίας Δικαιοφιλοσοφικής και Και Δικαιοιστορικής Ερεύνης- 3^{ος} τόμος

- «Η Υπεράσπιση της Δημοκρατίας από Τρομοκρατικά Αδικήματα και η Προάσπιση της Ελευθερίας από Αντιτρομοκρατικά Νομοθετήματα», άρθρο των Χρήστου Τσαιτουρίδη και Δημήτρη Σαραφιανού, «Τρομοκρατία και Δικαιώματα - από την ασφάλεια του Κράτους στην ανασφάλεια του Δικαίου», εκδόσεις Σαββάλας
- «Memoranda sunt servanda- Συνταγματικότητα του Ν. 3845/2010 και του μνημονίου για τα μέτρα εφαρμογής των συμφωνιών με ΔΝΤ, ΕΕ, ΕΚΤ», άρθρο του Γιώργου Σ.Π. Κατρούγκαλου, αναπληρωτή Καθηγητή ΔΠΘ, ΕφημΔΔ-2/2010
- «Όψεις αποδόμησης της Ποινικής Δικονομίας και τάσεις καθιέρωσης παράπλευρης Δικονομίας», άρθρο του Αδάμ Χ. Παπαδαμάκη, Καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ΠοινΔικ 1/2010 (Έτος 13^ο)
- «Η αλλοίωση των χαρακτηριστικών του δράστη και η αντιμετώπισή της στην ελληνική και αλλοδαπή νομοθεσία», άρθρο του Αριστοτέλη Ι. Χαραλαμπάκη, Καθηγητή Ποινικού Δικαίου στο ΔΠΘ, ΠοινΔικ 5/2009(Έτος 12^ο)
- «Οικονομική κρίση : μια νέα θεώρηση του ρόλου του Κράτους και του οικονομικού Συντάγματος, άρθρο της Δήμητρας Δ. Καββαδά, ΜΔΕ Δημοσίου Δικαίου , Υποψήφια Διδάκτωρ Νομικής και του Μιχαήλ Χ. Οικονόμου, Δικηγόρου Δ.Ν., Νομικές Συμβολές , ΘΠΔΔ 10-11/2011, Έτος 4^ο
- «Τα δικαιώματα του ανθρώπου στην ποινική δίκη: από τον εξανθρωπισμό στον “εκσυγχρονισμό”», άρθρο του Ευτύχη Φυτράκη, «Τα δικαιώματα στην Ελλάδα 1953-2003/ Από το τέλος του Εμφυλίου στο τέλος της Μεταπολίτευσης», Ελληνική Ένωση για τα δικαιώματα του Ανθρώπου, εκδόσεις Καστανιώτη
- «Κατάσταση Ανάγκης και η έννοια του κινδύνου που απειλεί τη ζωή του Έθνους», άρθρο της Βασιλικής Σαράντη, «Καταστάσεις ανάγκης και δικαιώματα του ανθρώπου/ οι ρήτρες παρέκκλισης και ο έλεγχος της εφαρμογής τους: μεταξύ εφικτού και χίμαιρας», Μελετήματα Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του ανθρώπου και Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα- Αθήνα Κομοτηνή 2011
- «Το Ποινικό Δίκαιο του πολίτη και το Ποινικό Δίκαιο του εχθρού, άρθρο του Gunther Jakobs, Επίτ. Καθηγητή Ποινικού Δικαίου και Φιλοσοφίας Δικαίου στο Πανεπιστήμιο της Βόννης, ΣΤ’ ΜΕΛΕΤΕΣ- ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΕΙΣ, ΠοινΔικ 7/2005 (Έτος 8^ο)

- «Η 4^η Γενιά πολέμου- Γιατί οι ένοπλες δυνάμεις κινδυνεύουν να χαρακτηριστούν περιττές», Στρατιωτική Επιθεώρηση Σεπτ- Οκτ 2011, Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ενημερώσεως και Δημοσίων Σχέσεων/5
- «Διατριβές για τον Τίτο Λίβιο», του Νικολό Μακιαβέλλι σε μετάφραση Τάκη Κονδύλη, εκδόσεις Κάλβος 1984
- «Κοινωνικοί και ταξικοί αγώνες στην Ελλάδα τον Απρίλη του '67», άρθρο στο περιοδικό Monitor '06.

Ξένη αρθρογραφία:

- **Stephen Humphrey, *Legalizing Lawlessness: On Giorgio Agamben's State of Exception*, σε The European Journal of International Law, Vol. 17, no.3 , European University Institute, Firenze , Italia**